

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГЛУШКОВ А.В.

**ПЕДАГОГІКА (в тому числі військове
навчання та виховання)**

Конспект лекцій

Одеса
Одеський державний екологічний університет
Одеса – 2022

УДК 075.8
В 18

Глушков А.В.

В 18 Педагогіка (в тому числі військове навчання та виховання): конспект лекцій. Одеса : Одеський державний екологічний університет, 2022. 76 с.
ISBN 978-966-186-228-8

Предметом вивчення курсу дисципліни “Педагогіка (в тому числі військове навчання та виховання)” є історія війн та військового мистецтва, починаючи з рабовласницького періоду до теперішнього часу

Призначений для курсантів денної форми навчання за спеціальністю 103 «Науки про Землю».

УДК 075.08

Рекомендовано методичною радою Одеського державного екологічного університету Міністерства освіти і науки України як конспект лекцій (протокол №3 від 30.11.2022 р.)

ISBN 978-966-186-228-8

© Глушков А.В., 2022
© Одеський державний екологічний університет, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ТЕМА 1 ВІЙСЬКОВЕ НАВЧАННЯ, СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ	7
ЗАНЯТТЯ 1 ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ ВОЇНІВ (ВІЙСЬКОВА ДИДАКТИКА). СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ.....	7
1.1 Загальна характеристика процесу навчання воїнів.....	7
1.2 Зміст навчання воїнів.....	10
1.3 Керування пізнавальною діяльністю	13
1.4 Виховання, розвиток та психологічна підготовка воїнів у процесі навчання.....	16
ЗАНЯТТЯ 2 ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ	20
2.1 Науковість у навчанні	20
2.2 Військово-практична спрямованість навчання	21
2.3 Свідомість і активність у навчанні	22
2.4 Наочність навчання	25
2.5 Систематичність, послідовність і комплексність у навчанні	27
2.6 Навчання на високому рівні труднощів	28
2.7 Міцність знань, навичок і вмінь	29
2.8 Принцип раціонального поєднання колективного та індивідуального підходів у навчанні	29
ЗАНЯТТЯ 3 МЕТОДИ НАВЧАННЯ.....	32
3.1 Поняття про методи навчання	32
3.2 Усний виклад навчального матеріалу	33
3.3 Обговорення матеріалу	35
3.4 Показ (демонстрація)	37
3.5 Вправа	39
3.6 Практичні роботи	40
3.7 Самостійна робота	41
3.8 Методи програмованого навчання	42
ТЕМА 2 ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ОФІЦЕРА, ЯК ОСНОВА ВІЙСЬКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ.....	46
ЗАНЯТТЯ 4 ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ ВОЇНІВ.....	46
4.1 Поняття про принципи виховання	46
4.2 Зв'язок виховання з життям та з вимогами бойової діяльності	48
4.3 Виховання у колективі	56
4.4 Індивідуальний і диференційований підхід до воїні.....	58

ЗАНЯТТЯ 5 МЕТОДИ ВИХОВАННЯ	60
5.1 Метод переконання – основний метод виховання воїнів	60
5.2 Приклад як метод виховання воїнів	62
5.3 Метод вправи	63
5.4 Змагання як метод виховання	65
5.5 Метод заохочення	67
5.6 Критика і самокритика як метод виховання	69
5.7 Метод примусу у вихованні воїнів	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

В період розвитку української держави величезне значення має гуманітарне виховання та якісне навчання захисників країни. Гуманістичне виховання воїнів є важливим чинником зміцнення збройного захисту країни. Сутність, закономірності, принципи та особливості гуманістичного виховання і якісного навчання вивчає і розкриває сучасна педагогіка. Галуззю педагогічної науки є військова педагогіка. Об'єктом військової педагогіки як науки є цілеспрямована педагогічна діяльність командирів та організацій з метою вироблення у воїнів високих морально-психологічних і бойових якостей, озброєння їх знаннями, навичками й уміннями, підготовка воїнів і військових колективів до виконання завдань із захисту рідної Батьківщини. Предмет військової педагогіки вивчення педагогічних закономірностей процесу підготовки воїнів і військових колективів для успішного виконання свого військового обов'язку. Підготовка воїнів, військових колективів складний і багатоплановий процес, зумовлений об'єктивними процесами, що відбуваються в суспільстві і у військовій справі: науково-технічним і соціальним прогресом, вдосконаленням бойової техніки та зброї, розвитком теорії та практики військової справи. Підготовка воїнів досліджується військовою наукою, філософією, етикою, соціологією, військовою психологією, військовою педагогікою.

Система принципів навчання особового складу Збройних Сил України організовується і проводиться відповідно до вимог загальних керівних положень, які одержали назву принципів навчання. Основними з них є: науковість навчання; військово-практична спрямованість (навчати війська тому, що необхідно на війні); свідомість та активність тих, хто навчається; наочність навчання; систематичність, послідовність та комплексність у навчанні; навчання на рівні доступності і посиленості труднощів; міцність знань, навичок і вміння; колективних та індивідуальних підходів до навчання.

Ці принципи сформульовані на основі аналізу багаторічного досвіду. У них відображені вимоги закономірностей процесу навчання, його суперечностей і логіки. В сукупності вони характеризують якісно новий за своєю соціально-психологічною сутністю процес педагогічного забезпечення підготовки особового складу. Кожен принцип містить у собі правила, тобто положення, що розкривають окремі сторони навчання, його конкретні вимоги. Жоден з принципів не може бути зведений до суми тих чи інших правил. У принципах міститься методологічний зміст, який визначає загальну позицію того, хто навчає, його психолого-педагогічні погляди на навчально-виховний процес.

Сучасне виховання передбачає підготовку свідомих і високоосвічених людей, здатних як до розумового розвитку, так і до фізичної праці, до активної діяльності в різних ділянках суспільного життя науки і культури.

Український народ під керівництвом інтелектуальної та військової еліти країни успішно будує громадянське суспільство.

Якщо міркувати про результати виховання в суспільстві на макрорівні змін характеру народу, його соціально-психологічного портрета, то неможливо розраховувати на швидкий результат. Зміна свідомості людини у бік реконструкції загальнолюдських цінностей буття вимагає зусиль багатьох поколінь протягом тривалого часу.

Українська козацька педагогіка (В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, О. Т. Губко), система національного виховання українського народу, спрямована на розвиток національного світогляду та культури, релігійне виховання, тісно пов'язані з розвитком духовності особистості є потужними факторами сприяння становленню особистості військовослужбовця.

ТЕМА 1 ВІЙСЬКОВЕ НАВЧАННЯ, СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ

ЗАНЯТТЯ 1 Теорія навчання воїнів (військова дидактика). Сутність процесу

1.1 Загальна характеристика процесу навчання воїнів

Обов'язок Збройних Сил України перед народом надійно захищати Батьківщину, бути в постійній бойовій готовності, яка гарантує негайну відсіч будь-якому агресорові. Військова діяльність за своїм призначенням та природою вимагає від військовослужбовців безперервної, систематичної підготовки до успішних бойових дій в умовах сучасної війни. Тому оволодіння військовою майстерністю, удосконалення знань, навичок та вмінь службовий обов'язок кожного військовослужбовця.

Військова діяльність поділяється на два основні види на навчально-бойову та бойову. Метою навчально-бойової діяльності є підготовка військовослужбовців до можливої бойової діяльності. За своїм змістом *навчально-бойова* діяльність являє собою складну багаторівневу системну діяльність, яка охоплює такі простіші види: 1) навчальну (гуманітарну, стройову, вогневу, тактичну, фізичну, спеціальну військову та інші види підготовки); 2) вартову, гарнізонну службу у добовому наряді (виконання обов'язків, пов'язаних з охороною об'єктів, із забезпеченням життєдіяльності військових частин, гарнізонів); 3) ремонт, обслуговування бойової техніки та зброї; 4) військові навчання, походи; 5) господарську діяльність (виконання різних видів простої роботи, яка забезпечує функціонування інших видів діяльності); 6) діяльність, пов'язана із самообслуговуванням (догляд за обмундируванням, особиста гігієна, підтримання порядку на власному робочому місці, в казармі тощо).

Сутність процесу навчання воїнів, його зміст, організацію і методику вивчає *військова дидактика*, що є складовою частиною військової педагогіки. Військова дидактика виявляє закономірності та принципи навчання, обґрунтовує умови успішного використання різних форм, методів, прийомів і засобів у підготовці особового складу, досліджує процес навчання воїнів. Разом з тим, вона покликана прогнозувати розвиток змісту, організації та методики навчання воїнів і виробляти рекомендації для їх вдосконалення.

Загальні закономірності навчання воїнів, що розкриває військова дидактика, своєрідно проявляються при вивченні різних навчальних дисциплін: гуманітарної підготовки, тактичної, вогневої, фізичної та спеціальної. Як загальна теорія навчання воїнів, дидактика забезпечує зв'язок між методиками і єдиний підхід до вирішення різноманітних педагогічних задач. Дидактика спирається на методики, збагачується їх даними і тим самим глибше проникає в сутність процесу навчання.

Відповідно до сучасної методології, військова дидактика розглядає навчання воїнів як складний соціально-педагогічний процес, основними функціями якого є освітня (озброєння воїнів знаннями, навичками й уміннями), виховна (формування у воїнів якостей особистості, що необхідні захисникам Вітчизни, і якостей військового колективу), розвивальна (формування у воїнів вміння думати творчо при вирішенні завдань) і функція психологічної підготовки (формування у воїнів психологічної готовності до успішних дій в сучасному бою). Здійснення цих функцій в їх органічній єдності є найважливішою передумовою комплексного підходу до підготовки воїнів. Навчання організується і проводиться відповідно до рішень керівництва держави, згідно з наказами і директивами Міністра оборони України. Його змістовно-організаційну основу становлять: воєнна доктрина країни, сучасна наука, статuti, настанови, програми бойової і гуманітарної підготовки.

У педагогічному плані *процес навчання* воїнів являє собою цілеспрямовану, організовану, систематичну діяльність тих, хто навчає (командирів, начальників, інструкторів) – *викладання*, і тих, хто навчається (підлеглих) – *учіння*. Керівна роль у цьому процесі належить командирові. Його основними педагогічними завданнями є організація навчальної діяльності підлеглих і керівництво нею; виклад навчального матеріалу у систематизованому вигляді та показ найдоцільніших прийомів роботи з бойовою технікою; розвиток у воїнів інтересу до навчання, інших позитивних мотивів учіння; формування у тих, хто навчається, вміння самостійно здобувати знання, навички, уміння вдосконалювати бойову майстерність; перевірка підготовленості підлеглих, оцінка їх знань, навичок, розумових і професійних якостей.

Здійснюючи ці завдання, командир виступає насамперед організатором навчальної діяльності підлеглих. Він впливає на них словом і прикладом. Під цим впливом воїни включаються в активну роботу: слухають, спостерігають, виконують необхідні дії, читають, пишуть, обговорюють поставлені перед ними питання, аналізують свою роботу і за допомогою командира корегують її. У процесі цієї діяльності воїни оволодівають відповідними знаннями, навичками й уміннями. Одночасно у них розвивається мислення, загартовується воля і характер, формуються морально-психологічні та бойові якості, емоційно-вольова стійкість, психологічна готовність до бою.

Взаємодія між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, є центральною ланкою будь-якого навчання. В різних умовах вона набирає різного характеру. Але навчання ефективно тоді, коли діяльність офіцера впливає на воїнів і *відповідає пізнавальним можливостям воїнів і характерові діяльності*. Це найважливіша закономірність навчання.

Іншою закономірністю навчання воїнів є *моделювання* (відтворення) діяльності відповідно до вимог сучасного бою. Види, форми і способи такого моделювання різні. Вони залежать від специфіки бойових дій того чи іншого виду Збройних Сил та роду військ, від характеру навчальних завдань, рівня підготовленості тих, хто навчається. Але у всіх випадках на заняттях та

навчання необхідно створювати інтелектуальну, моральну, психологічну і фізичну напруженість, відповідну бойовій, максимально наближувати обстановку навчання до бойових умов, не допускати послаблення і шкідливих спрощень, долати у воїнів почуття умовності.

Визначальний вплив на процес навчання воїнів справляють соціально-економічні умови нашої країни, ідеологія і політика керівництва країни, науково-технічний прогрес, рівень розвитку освіти, культури. Процес навчання воїнів перебуває в безпосередній залежності і від військово-технічних умов від бойової техніки, організації життєдіяльності армії, способів ведення збройної боротьби, рівня розвитку військової науки.

Оснащення армії сучасною бойовою технікою і зброєю викликає значне збільшення кількості військових спеціальностей, якісно змінює бойову і службову діяльність особового складу, його бойову майстерність. В сучасних умовах бойова майстерність воїна ґрунтується на його глибоких військово-технічних знаннях, на технічному і тактичному мисленні. В його структурі домінують роль відіграють розумові і сенсорні навички, а в рухових навичках зросла роль розумового компоненту. Значна частина навичок, що формується у воїнів, покликана забезпечити узгодженість в їх діях, контакт і взаєморозуміння, відповідні до обстановки колективні реакції. Органічною частиною майстерності стали професійні важливі психологічні якості: швидка реакція, оперативна пам'ять, творча уява, психологічна сумісність тощо. При цьому успіх у навчанні значною мірою залежить від всебічного врахування психологічних характеристик особистості зокрема, й загального та професійного розвитку воїнів загалом.

В ході навчання відбувається не лише підготовка фахівців, але й злагодженість служби особового складу екіпажів, підрозділів, частин як єдиного, цілісного організму, здатного виконувати будь-які бойові завдання. Найважливішою особливістю навчання воїнів є його практична спрямованість. Характеризуючи специфіку військового навчання, слід підкреслити, що воно має бути не лише теоретичним, але й практичним; здійснюватися не тільки словом, але й прикладом.

Становлення воєнного фахівця найефективніше проходить в процесі польового, льотного, морського вишколу. У польових умовах кожен воїн і військовий колектив набувають вміння практично застосовувати техніку і зброю в бою і успішно діяти в будь-якій, навіть найскладнішій, обстановці сучасного бою. Тут же відбувається бойова злагоджена дія підрозділів, частин і з'єднань для виконання бойових завдань, морально-психологічного загартування особового складу. Це, природно, не зменшує ролі тих занять, проведення яких передбачається у спеціально обладнаних класах, у навчальних містечках, на плацу тощо.

Сучасна бойова техніка вимагає від воїнів високої точності, швидкості і стабільності в роботі. Досягнення високих результатів при роботі з технікою можливе лише за умов максимальної зібраності, організованості та відповідальності кожного воїна, узгодженості в діях особового складу обслуги, екіпажу, бойового поста. Для того, щоб успішно навчати підлеглих,

командирові необхідно розуміти і враховувати психологічні процеси, які виникають у воїнів при роботі з матеріальною частиною, навчати воїнів діяти швидко, чітко, впевнено, при найменших ознаках відхилення від норми в системі «людина машина» негайно вживати заходів для їх усунення.

Поряд з бойовою технікою у військово-педагогічному процесі застосовуються різні технічні засоби навчання, комп'ютерна техніка та складні навчальні комплекси, які дозволяють вирішувати різноманітні навчальні завдання. Наприклад, комплекс навчального обладнання, створений в одному зі з'єднань, дає можливість танкістам послідовно відпрацьовувати дії, які пов'язані з подоланням водних перешкод будь-якої пори року, навчати екіпажі підводному водінню танків.

Використання на заняттях та навчаннях сучасних технічних засобів дозволяють командирові успішно вирішувати багато дидактичних завдань, формувати у підлеглих необхідні навички й уміння, підвищувати наочність навчання, передавати тим, хто навчається, більш повну і точну інформацію, розвивати і підтримувати у воїнів активність і самостійність, здійснювати контроль і самоконтроль бойового навчання. Технічні засоби забезпечення навчання відіграють велику роль у розвитку у воїнів інтересу до занять, в забезпеченні конкретності відтворення навчального матеріалу, у створенні різноманітних навчальних ситуацій тощо.

Навчати солдатів і матросів офіцерові допомагають прапорщики, сержанти і старшини безпосередні начальники тих, хто навчається. Під керівництвом офіцера вони відпрацьовують з невеликими групами солдатів і матросів конкретні навчальні питання, організують самопідготовку та проводять заняття з відділеннями. При необхідності офіцер залучає як своїх помічників найпідготовленіших солдатів. Завдання командира полягає в тому, щоб вчасно і якісно підготувати своїх помічників, озброїти їх специфічними знаннями та методичними навичками.

При вирішенні всіх навчальних питань офіцер спирається на громадські організації. На заняттях та навчаннях можна виділити лідерів, які відіграють авангардну роль, надають допомогу своїм товаришам. У ході бойової і гуманітарної підготовки має проводитися виховна робота. Командир покликаний активно брати участь у цій роботі, спрямовувати її.

Навчання воїнів проводиться в умовах постійної бойової готовності. Це означає, що особовий склад підрозділів та частин, де б він не перебував і яке б завдання не вирішував, завжди повинен бути готовий до ведення бойових дій, не допускати безпечності, суворо дотримуватися встановленого в армії порядку. Ось чому необхідність підтримки постійної бойової готовності визначально впливає на завдання, організацію і методику навчання воїнів.

1.2 Зміст навчання воїнів

Навчальні програми військових навчальних закладів містять у собі дисципліни, обов'язкові для вивчення всіма воїнами, незалежно від виду

Збройних Сил та роду військ, і спеціальні предмети, зумовлені специфікою бойової діяльності та служб особового складу того чи іншого виду Збройних Сил або роду військ. Тим самим забезпечуються єдність і диференціація у підготовці воїнів. Всі плани і програми відображають органічне *поєднання теоретичної та практичної підготовки* воїнів, передбачають досягнення високого польового, морського та повітряного вишколу особового складу частин як основи їх боєготовності та боєздатності.

Обов'язковими предметами для вивчення всіма воїнами незалежно від видів Збройних Сил і родів військ є гуманітарна, тактична, технічна та спеціальна підготовка, захист від зброї масового ураження ймовірного противника, вогнева підготовка зі стрілецької зброї, статути, стройова, фізична підготовка, військова топографія, військово-медична підготовка. Кожен з цих предметів, що передбачені програмою, містить у собі як освітні, так і виховні можливості. Звернемо увагу на основні з них.

Одне з провідних місць у навчанні воїнів посідає *гуманітарна підготовка*. Вона сприяє формуванню у воїнів наукового, гуманістичного світогляду, мобілізує їх на втілення в життя національної ідеї, на зміцнення військової дисципліни і успішне оволодіння військовою справою. У ході гуманітарної підготовки у воїнів виховуються глибока переконаність у перемозі гуманістичних ідей, безмежна відданість своїй Батьківщині, вірність її ідеалам, прагнення зміцнювати бойову співдружність з особовим складом армій дружніх країн, завдяки чому розвиваються високі морально-бойові якості. Виховувати стійких, ідейно загартованих, дисциплінованих, вірних своїй Батьківщині воїнів головне призначення гуманітарної підготовки.

Основи польового вишколу, бойового загартування, підготовка підрозділів до вмілих та злагоджених дій в сучасному бою здійснюється *тактичною підготовкою*. У ході тактичної підготовки, коли дії відбуваються в обстановці максимально наближеній до бойової, воїни практично пізнають сутність сучасного бою, його вимоги до бойової майстерності та морально-бойових якостей особового складу, опановують різними прийомами використання озброєння та бойової техніки. Тактичні заняття та військові навчання виховують витривалість, сміливість, відвагу, ініціативу, винахідливість, уміння переносити тяготи і труднощі життя воїна. Спільне вирішення воїнами тактичних завдань розвиває у них почуття військового братерства і загальної відповідальності за успіх підрозділу, частини.

Першочергове значення у навчанні воїнів усіх спеціальностей надається *технічній і спеціальній* підготовці. Коли воїни засвоюють роботу основних вузлів і правила експлуатації пристроїв, бойової техніки, що є на озброєнні, набувають вміння її експлуатації та бойового застосування (диференційовано, залежно від спеціальності), вони набувають впевненості у силі своєї зброї, в них міцнішає віра у перемозі над ворогом. На заняттях з технічної і спеціальної підготовки офіцерами створюються умови для формування у воїнів наукового світогляду, виховання любові до своєї спеціальності, точності, акуратності і організованості в діях.

При вивченні предмета захисту від зброї масового ураження ймовірного противника, у воїнів розширюється уявлення про досягнення сучасної науки і техніки. Водночас розвивається ненависть до уявного ворога, який може застосувати проти країни ядерну, хімічну, бактеріологічну, а також інформаційно-психологічну зброю. В сучасний період спостерігається зростання ролі інформаційної боротьби у війнах ХХІ століття психологічна обробка військ і населення; ідеологічні диверсії і дезінформація; підтримка сприятливої суспільної думки; організація масових демонстрацій під руйнівними гаслами; пропаганда і поширення деструктивних слухів; маніпулювання індивідуальною та колективною поведінкою; підготовка командуванням і особовим складом супротивника інформації і нав'язування їм хибної.

У зв'язку з цим воїни усвідомлюють необхідність дотримуватися пильності і перебувають у постійній бойовій готовності. Разом з тим, особовий склад набуває впевненості у можливості протистояти будь-яким впливам ворога на підставі того, що він навчається використовувати потужну бойову техніку в умовах застосування противником зброї масового ураження.

Складовою частиною загальної військової підготовки воїнів є *вогнева підготовка*. Особовий склад навчається вмілому використанню високих вогневих можливостей сучасної зброї для ураження різних цілей.

На заняттях з вогневої підготовки в офіцера існують реальні можливості для військово-патріотичного виховання, зміцнення дружби і братерства між воїнами. Вогнева підготовка виховує впевненість у своїх силах, витримку, наполегливість, сміливість, мужність та інші бойові якості. Вивчення статутів має велике значення для формування високих морально-психологічних і бойових якостей воїнів. У ході вивчення статутів у воїнів виховується почуття поваги до сучасних законів, дисциплінованість, пильність, вірність військовому обов'язку, розвивається правильність у ставленні до військового порядку, шанобливе ставлення до командирів і товаришів.

Одним з важливих предметів навчання воїнів є *стройова підготовка*. Стройова підготовка має значний вплив на особовий склад. Стройова підготовка дисциплінує воїнів, виховує в них уважність, швидкість реакції, організованість, чіткість і злагодженість у діях. Без цих якостей неможливо успішне обслуговування сучасної бойової техніки і застосування її в бою.

Фізична підготовка зміцнює і загартовує організм воїнів, розвиває у них силу, витривалість, уміння виконувати завдання, що пов'язані з важкими чи довготривалими фізичними навантаженнями. Вона сприяє кращому оволодінню зброєю, бойовою технікою, збереженню дієздатності, виховує наполегливість у досягненні поставленої мети, стійкість, витримку, колективізм та інші моральні та бойові якості.

При вивченні військової топографії створюються умови для виховання у воїнів чіткості, акуратності в діях та мисленні. Заняття з військової

топографії також дозволяють виховувати у особового складу патріотичні почуття.

Військово-медична підготовка спрямована на забезпечення життєздатності особового складу в умовах сучасного бою. У ході підготовки воїни поглиблюють свої знання про способи захисту від зброї масового ураження, розвивають навички взаємодопомоги у випадку поранення.

Врахування виховних можливостей предметів навчання воїнів дозволяє командирам якомога успішніше вирішувати виховні і освітні завдання у їх діалектичній єдності. При цьому, успішність у навчанні є певною мірою відображенням ставлення студента до обраного фаху.

1.3 Керування пізнавальною діяльністю

При організації навчання підлеглих командир керує їхньою багатогранною навчальною діяльністю, стрижнем якої є процес оволодіння знаннями, навичками й уміннями. Педагогічне керівництво офіцера навчальною діяльністю воїнів матиме бажаний ефект, якщо офіцер добре знає суть цієї діяльності, її внутрішні механізми, вміє цілеспрямовано впливати на дії і поведінку тих, хто навчається.

Оволодіння знаннями відбувається в процесі їхньої діяльності. Сучасна педагогіка розкриває суть цієї діяльності на основі загальної теорії *пізнання*. Відображення у нашій свідомості об'єктивного світу, розвиток ставлення до нього і є пізнанням.

Пізнання є активним процесом, що діалектично розвивається і в той же час є внутрішньо суперечливим процесом. Його суть в динаміці від емпіричного пізнання до абстрактного мислення і від нього до практики, у цьому і є діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності.

У психолого-педагогічному аспекті оволодіння знаннями є діалектичним процесом, що містить у собі усвідомлення пізнавального завдання, сприйняття навчального матеріалу, його осмислення (творчу переробку), запам'ятовування і застосування. Основу цього процесу становить застосування знань з навчальною та практичною метою.

Процес опанування знаннями починається з усвідомлення пізнавального завдання. Тільки в процесі усвідомлення її суті і значимості воїн за допомогою командира і самостійно шукає шляхи його вирішення, активніше відтворює матеріал, що отримує від викладача та інших інформаційних джерел і творчо його використовує. Тому дуже важливо допомогти учням зрозуміти суть майбутнього навчального завдання, усвідомити його важливість і необхідність у загальній системі підготовки особового складу.

Сприйняття навчального матеріалу, тобто відображення предметів, явищ в цілому, що діють в даний момент, здійснюється шляхом цілеспрямованого спостереження, слухання або читання. Іноді спостереження і слухання відбувається одночасно (при поясненні конструкції зброї і техніки або при перегляді науково-технічного фільму). Значна частина навчального матеріалу

сприймається воїнами безпосередньо при виконанні службових обов'язків, на практичних заняттях, тренуваннях і навчаннях.

Сприйняття -- це активний, цілеспрямований і вибірковий процес. Сприйняття не може бути успішним, якщо воїни байдуже ставляться до матеріалу, що вивчається, не розуміють його сенсу, не пов'язують зі знаннями, що у них є, та досвідом. Ось чому необхідно в процесі пояснень, демонстрації, практичних робіт викликати у воїнів позитивне ставлення до матеріалу, що вивчається, і глибоко, зрозуміло розкривати його сенс, показувати його зв'язок з уже наявними у тих, хто навчається, знаннями та досвідом.

Сприймаючи той чи інший матеріал, воїни іноді розуміють його по своєму, вкладають у нього той зміст, який у них склався під впливом колишнього життя.

Тому не випадково, що в практиці навчання іноді трапляються факти, коли на запитання командира, який звертається до підлеглих, воїни відповідають, що зрозуміли, але коли офіцер починає перевіряти, виявляється зрозуміли матеріал неправильно. Вони вклали у те, про що говорив командир, свій сенс. Звідси можна зробити важливий педагогічний висновок: у процесі викладу та демонстрації навчального матеріалу необхідно систематично перевіряти правильність сприйняття і розуміння його підлеглими.

Командир скеровує пізнавальну діяльність підлеглих, спонукає їх осмислювати навчальний матеріал, подумки розчленувати його на складові частини, виділяти в ньому головне, встановити причинно-наслідкові зв'язки та відносини, потім з'єднати їх в одне ціле і включати в систему вже наявних знань. *Осмислення* є більш активною, більш цілеспрямованою діяльністю у порівнянні зі сприйняттям. На основі осмислення матеріалу воїни можуть засвоїти поняття, закони. При цьому важливо мати на увазі, що з'ясування сенсу понять, законів процес складний. Йому обов'язково має передувати накопичення у свідомості тих, хто навчається, фактів для порівняння, зіставлення. Тільки після цього можна переходити до формулювання поняття. В іншому разі визначення того чи іншого поняття буде механічним, а сутність, яку виражає дане поняття, так і залишиться незрозумілою.

У процесі навчання багато знань воїни запам'ятовують мимовільно. Саме так запам'ятовуються факти, про які розповідає командир яскраво, цікаво, захоплено. Мимовільно, як правило, запам'ятовуються зазвичай зразки зброї та бойової техніки, що демонструються. Швидко закарбовується в пам'яті матеріал, який ілюструється наочними посібниками. У ході бойової і гуманітарної підготовки слід ширше використовувати всі засоби, що сприяють мимовільному запам'ятовуванню. Це підвищить працездатність тих, хто навчається і продуктивність їх праці.

Разом з тим, необхідно не розвивати у воїнів здібності до бездумного *запам'ятовування*, а вчити їх осмислювати те, що прочитано, уважно розглядати схеми, діаграми, конкретні зразки зброї тощо. Керівникові занять слід мати на увазі, що запам'ятовування здійснюється як механічно, так і за

допомогою логіки, осмислено, а тому відповідно організувати і направляти роботу.

Відмінність між цими видами запам'ятовування суттєва. Запам'ятовування без розуміння сенсу здійснюється шляхом багаторазового повторювання. Для цього потрібно багато часу, що не виправдовується результатом: надовго він запам'ятовується рідко. Отже, так потрібно засвоювати матеріал лише тоді, коли сенс вивченого матеріалу відступає на другий план.

Показниками осмислення запам'ятовування є вміння викласти матеріал, що вивчається, своїми словами, підібрати і проаналізувати свої приклади, творчо вирішити завдання, виконати необхідну дію. Осмислене запам'ятовування не виключає текстуального, буквального запам'ятовування окремих положень статутів, настанов, інструкцій та інших матеріалів. При цьому, сенс того, що треба запам'ятовувати буквально, є зрозумілим воїнам.

На основі засвоєних знань у воїнів в процесі специфічних вправ розвиваються необхідні *навички та вміння*.

Розвиток навичок відбувається поетапно. У процесі вправ перший етап формування навиків непомітно переходить в наступний. Як правило, на попередньому етапі завжди виникають елементи наступного. Поява на тому чи іншому етапові елементів нового спричиняє якісні зрушення у подальшому формуванні навички. Коли воїни опрацьовують нові навички, вони прагнуть знайти їх і в інших діях. Так, воїни-водії в ході навчання виробляють точні дії з перемиканням швидкості. Такі ж дії вони намагаються відпрацювати і в інших операціях, що пов'язані з водінням бойової машини. Це свідчить про те, що воїни прагнуть зрозуміти значення навички та використовувати її у подальшому навчанні. Тому командирі необхідно своєчасно допомагати воїнам аналізувати хід навчання, позитивні і негативні моменти в роботі, планувати шляхи вдосконалення бойової майстерності.

Вміння формуються на основі знань і навичок різними шляхами. В одному випадку початкова стадія вміння утворюється у воїна після пояснення командира, в другому після показу ви конання тих чи інших дій, у третьому після пояснення та показу, у четвертому в результаті самостійних дій. У процесі вправ уміння вдосконалюються, а їх окремі елементи перетворюються у навички. Однак уміння зводяться не лише до суми навичок; в уміннях завжди присутні елементи творчості, які дозволяють людині впевнено та ініціативно діяти в різних обставинах. Глибина і міцність знань, що лежать в основі навиків і вмінь, визначають якість останніх. Чим свідоміше воїн засвоїв знання, тим вони глибші й міцніші, тим успішніше утворюються у нього гнучкі і складні навички та вміння.

У процесі навчання перед воїнами стоїть завдання оволодіти знаннями, розвинути до повної досконалості навички і вміння. Це завдання успішно вирішується в процесі практичної діяльності, особливо, коли ті, хто навчається, діють в умовах, що наближені до бойових. Застосування знань, навичок і вмінь на практиці є нічим іншим, як рішенням різних за своїм змістом навчальних або службових завдань. Для багатьох воїнів це становить

певну складність. Сприймавши завдання, воїн повинен самостійно зрозуміти його суть, згадати і проаналізувати знання, необхідні для його вирішення, співвіднести їх з умовами конкретної ситуації, застосувати знання, вирішити завдання, перевірити правильність своїх дій. Як показує досвід, нерідко людина може успішно намітити ряд розумових дій для вирішення завдання, але не може перевести розумові дії в практичні. Чималі труднощі являє собою синтезування знань, засвоювання їх на заняттях з різних предметів, застосовування їх у комплексі для вирішення практичних завдань. Крім того, при вирішенні практичного завдання може виявитися, що воїн не володіє достатніми знаннями і йому доводиться самостійно шукати прийоми дій, щоб виконати завдання. Тому воїнів *слід спеціально навчати застосовувати знання на практиці*, формувати у них необхідні прийоми поєднання розумових і практичних дій. Такими є загальні психолого-педагогічні закономірності пізнавальної діяльності воїнів. У зв'язку з тим, що психічна діяльність кожної людини специфічна, результати процесу набуття знань, навиків і вмінь залежать від індивідуальних особливостей кожного воїна. Без їх знання і врахування офіцер не зможе успішно спрямовувати навчальну діяльність підлеглих.

1.4 Виховання, розвиток та психологічна підготовка воїнів у процесі навчання

Заняття та навчання не тільки озброюють воїнів знаннями, навичками, вміннями, але й розвивають у них інтелектуальні й фізичні сили, виховують ідейні переконання, формують морально-психологічні якості ініціативу, дисциплінованість, сміливість, мужність та наполегливість у досягненні поставленої мети. Це означає, що *в процесі навчання воїнів вирішуються не лише освітні завдання, але й завдання виховання, розвитку та психологічної підготовки*. Таким чином, за допомогою цього вирішуються виховні завдання у процесі навчання воїнів.

Виховний вплив на воїнів у процесі навчання забезпечується, перш за все, *ідейною спрямованістю змісту навчання*.

Гуманітарні, військові та військово-технічні знання, якими оволодівають сучасні воїни, відображають особливості сучасної епохи розвитку громадянського суспільства, причини, характер та закономірності можливої війни. На цій основі у воїнів формується науковий гуманістичний світогляд, впевненість у своїх силах, зростає і міцніє переконання у необхідності підтримувати постійну бойову готовність своєї військової частини.

В сучасних умовах виховні можливості навчання особового складу зросли, якісно змінилися знання, навички й уміння, зріс їх теоретичний рівень.

З метою максимального використання виховної ролі навчання передові командири у ході занять з бойової та гуманітарної підготовки прагнуть якомога глибше розкрити ідейний зміст кожної теми, зосередити увагу тих,

хто навчається, на основних, головних положеннях сучасної військової науки, показати, як під впливом розвитку бойової техніки змінюються форми і способи ведення бою, удосконалюються військові знання. Великий виховний вплив на воїнів здійснюють приклади з бойового досвіду різних війн, приклади із сучасного життя військ, що розкривають умілі та ініціативні дії солдатів і сержантів, матросів та старшин на навчаннях, під час пуску ракет, морських походів, при виконанні інших видів бойової підготовки. На заняттях з навчання матеріальної частини зброї, бойової техніки, складних приладів зв'язку і управління офіцери систематично розповідають воїнам про досягнення сучасної військової науки і техніки, про її роль у різних галузях народного господарства, величезну роль кожного воїна в загальній справі укріплення могутності Батьківщини.

Справжньою школою бойової майстерності, всебічного загартування особового складу є польові заняття та навчання, морські походи, польоти.

В умовах, максимально наближених до бойових, особовий склад удосконалює бойовий вишкіл, набуває твердих навичок та вмінь вести активні й рішучі бойові дії, швидко переходити від одного виду бою до іншого.

Складна, динамічна обстановка навчань дозволяє успішно виховувати у воїнів високий наступальний дух, непохитну стійкість та інші моральні якості.

Завданням навчання і виховання воїнів, розвитку патріотизму та громадянськості слугують проведені за останні роки маневри та міжнародні навчання. На них вдосконалюється взаємодія управління військами, збагачується досвід підготовки особового складу, міцніє братерська дружба воїнів.

Виховний вплив на воїнів має чітка, методично правильна *організація навчального процесу*, вміле використання методів і форм навчання, які вимагають від тих, хто навчається, пізнавальної активності.

Практика засвідчує, що там, де командир підтримує в ході занять *порядок, що передбачений статутами*, настановами та інструкціями, систематично використовує різні засоби активізації діяльності підлеглих, у воїнів розвивається свідоме ставлення до своїх обов'язків, організованість, твердий характер і воля. Будь-яке відходження від статутного порядку, яким би незначним воно не здавалось, може породити у підлеглих безтурботність, неохайність, неухважність, які негативно позначаються на підготовці воїна.

Вирішенню виховних завдань у процесі навчання допомагає його тісний, нерозривний *зв'язок з практичною діяльністю воїнів*, з несенням ними внутрішньої та вартової служб, з постійною боротьбою за високу боєготовність і боєздатність. Воїни застосовують знання і навички на практиці, тим самим переконуються в їх важливості, правильності. Водночас воїни виявляють і окремі недоліки у своїй підготовці, прагнуть не повторювати допущених помилок, і в подальшому навчаються більш старанно. Забезпечувати єдність навчання і виховання, а також підвищувати рівень свідомості і бойовий вишкіл особового складу означає піклуватися

про правильну організацію військової праці, будувати всю практичну діяльність воїнів відповідно до статутів і наказів Міністра оборони України.

Найважливішим фактором виховання у процесі бойової і гуманітарної підготовки є практична робота в цьому напрямку у військах, яка розвиває *активність воїнів*, мобілізує їх сили і енергію на оволодіння військовою справою, допомагає командирам зміцнювати дисципліну. Армійські активісти служать зразком самовідданого виконання військового обов'язку. Лідери навчання та бойової підготовки пояснюють своїм товаришам по службі цілі та завдання проведених занять та навчань, виступають проти спрощення та інших недоліків цієї підготовки, поширюють досвід передових воїнів, сприяють розгортанню змагання та надають гласності його результатам. Усе це сприяє підвищенню виховного ефекту процесу навчання воїнів.

Виховний вплив на воїнів у процесі бойової і гуманітарної підготовки здійснює *особистість офіцера*, його глибоке відповідальне ставлення до своєї справи, висока і справедлива вимогливість до підлеглих.

Чим вищий ідейний і моральний статус командира, чим глибші і ґрунтовніші його спеціальні знання, чим вища його майстерність і сильніше бажання зробити свій підрозділ передовим, тим більший позитивний вплив він здійснює на підлеглих.

Виховання і навчання активно сприяють інтелектуальному і фізичному розвитку воїнів. Останнім часом різко підвищилися вимоги до інтелектуального розвитку воїнів у зв'язку з різними формами інформаційної війни. Не тільки офіцери, але й сержанти, солдати повинні мати розвинене вміння думати, діалектично аналізувати явища і події, самостійно робити з них практичні висновки для своєї роботи, проявляти ініціативу, творчо вирішувати завдання. З підвищенням вимог до розумового розвитку воїнів зросла роль і їх всебічного фізичного розвитку.

Між інтелектуальним та фізичним розвитком особистості, як процесом корінного якісного удосконалення психічної діяльності навчанням, існують складні взаємозв'язки і взаємозалежність. Якщо навчання в числі інших факторів обумовлює розвиток особистості, то й особистість, що розвивається, потребує вдосконалення процесу навчання. Позитивно поставлене навчання завжди йде попереду розвитку. Інакше кажучи, щоб забезпечити розумовий та фізичний розвиток воїнів, заняття та навчання взагалі повинно містити в собі певні труднощі, для подолання яких потрібна велика напруга розумових і фізичних сил. Інакше розумові здібності воїнів та їхні фізичні сили залишаться в бездіяльності, тобто без тієї реальної основи, яка забезпечує розвиток людини.

Необхідною умовою інтелектуального та фізичного розвитку воїнів у процесі навчання є їхня *активна розумова та практична діяльність*. Воїни успішно розвиваються на заняттях та навчаннях в інтелектуальному сенсі, якщо командир враховує їх емоційний стан і стимулює емоційну активність. Під час навчання важливо викликати у воїнів позитивні емоційні реакції, які сприятливо впливають на хід і результати навчальної діяльності,

закріплюють досягнуте в інтелектуальному і фізичному розвитку людини. У ході навчання воїни не тільки виховуються і розвиваються, але й психологічно готуються до бою, тобто у них вдосконалюються такі морально-бойові якості і психічні функції, які обумовлюють їх успішну діяльність як у мирний, так і воєнний час. Насамперед йдеться про такі якості, як мужність, хоробрість, внутрішня готовність до самопожертви, взаємна Виручка і взаєморозуміння, висока емоційно-вольова стійкість.

Психологічна підготовка є системою заходів щодо формування і розвитку в особового складу психічної надійності, здатності та готовності протистояти стрес-факторам сучасного бою, стійкості в досягненні мети бойового завдання за будь-яких умов.

Основними завданнями психологічної підготовки є: формування знань, навичок і вмінь щодо поведінки в бойових умовах, а також розвиток відповідних якостей особистості та військових колективів як соціального організму. Психологічна підготовка передбачає, зокрема, формування непохитної волі до перемоги, рішучості та наполегливості, дисциплінованості та інших якостей. Важливою умовою готовності воїна до виконання бойових завдань є накопичення практичного досвіду дій в екстремальних умовах; адекватної уяви про сучасний бій. Важливого значення набуває розвиток мотивації бойової діяльності; сили духу як внутрішнього джерела високої бойової активності. Підвищення військово-професійної дієздатності особового складу, психофізіологічних функцій військовослужбовця є одним з найважливіших його завдань.

Види психологічної підготовки. За змістом вона поділяється на *загальну, спеціальну та цільову*. *Загальна* психологічна підготовка має формувати та вдосконалювати спільні для всіх Збройних Сил України психічні, психофізичні та психофізіологічні якості військовослужбовців згідно з вимогами сучасної війни. *Спеціальна* психологічна підготовка організується з метою розвитку у військовослужбовців специфічних військово-професійних якостей, які відповідають специфіці видів Збройних Сил і родів військ. *Цільова* психологічна підготовка проводиться в інтересах адаптації психіки воїна до умов виконання конкретного бойового завдання. Виділяють попередню та безпосередню психологічну підготовку особового складу до бойових дій (за часом проведення).

ЗАНЯТТЯ 2 Принципи навчання

2.1 Науковість у навчанні

Воїни в процесі військової служби готуються до збройного захисту Вітчизни. Для них недостатнім є знати тільки військову справу і вміти практично діяти в бою. Важливо, щоб знання та практичні навички воїна органічно злилися з його глибокими переконаннями та з особистою відповідальністю за захист своєї Батьківщини, упевненістю в перемозі над можливим агресором, який може загрожувати незалежності країни. Тому навчання воїнів, бойова підготовка не можуть бути зведені лише до організаційної та технічної сторони справи.

Навчання воїнів повинно носити яскраво виражений гуманістичний характер. Відповідно до цього, головним у навчанні є наукова ідейно-гуманістична спрямованість викладання. Гуманістична спрямованість нерозривно пов'язана з науковістю навчання, його організацією та методикою. Весь комплекс бойової підготовки повинен бути проіннятий і пов'язаний гуманістичним, національним світоглядом.

В основі навчання воїнів лежать ідеї зміцнення бойової могутності Збройних Сил України. Принцип науковості у навчанні зобов'язує кожного сучасного офіцера керуватися в своїй роботі рішеннями керівництва країни, викладати військові та військово-технічні знання з позицій науковості та їх практичного застосування, з точки зору інтересів подальшого підвищення боєготовності Збройних Сил України.

Усі знання, якими офіцери озброюють підлеглих, повинні бути достовірними, відповідати останнім даним військової науки і техніки, а організація бойової і гуманітарної підготовки - будуватися на науковій основі, відповідно до вимог і рекомендацій військової психології, військової педагогіки, методики викладання інших наук.

Для глибокого наукового пізнання предмета треба охопити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки. І якщо навіть не досягнути цього повністю, вимога всебічності оберігає від помилок. Ця вимога зобов'язує командирів дбати про те, щоб їх підлеглі вивчали всі явища військової справи у взаємозв'язку і взаємозалежності, щоб кожне явище, всі види зброї та бойової техніки вивчалися всебічно.

Військове мистецтво безперервно розвивається, у війська надходить нова бойова техніка, ускладнюються форми і методи збройної боротьби, а це, в свою чергу, викликає до життя нові прийоми і способи навчання. Сміливе впровадження у практику всього цінного, що з'являється в методиці навчання, нові, більш досконалі і дієві способи підвищення бойової готовності підрозділів, частин - найважливіша вимога науковості у навчанні.

Принцип науковості у навчанні вимагає впровадження на заняттях з бойової та гуманітарної підготовки ідеології сучасного розвитку нашої країни. Це сприяє формуванню у воїнів відповідальності, що впливає на

виховання особистості в процесі навчання. Досвідчені командири і вихователі прагнуть на всіх заняттях яскраво і переконливо розкривати ідеологію зміцнення держави, сутність воєнної доктрини України та її військової науки. При цьому важливо в процесі викладу не допускати штучних прив'язок виховних моментів до основного матеріалу. Загальні ідеї та конкретні виховні факти у всіх випадках повинні бути органічно пов'язані, з'єднані у цілісність.

2.2 Військово-практична спрямованість навчання

Зміст навчання та умови бойової підготовки воїнів визначає принцип військово-практичної спрямованості. Цей принцип вимагає здійснення навчання воїнів відповідно до положень воєнної доктрини України і військової науки, а також необхідність суворо керуватися статутами Збройних Сил України, настановами, інструкціями.

Воєнна доктрина України передбачає, що у майбутній війні вирішальними засобами збройної боротьби будуть новітні системи озброєння та військової техніки: зброя масового ураження та високоточна зброя; засоби повітряного нападу, розвідки та радіоелектронної боротьби; новітні інформаційні технології та інформаційно-психологічна боротьба. Але поряд з ними матиме застосування і звичайне озброєння, а за певних умов військові частини та підрозділи зможуть вести бойові дії тільки звичайними засобами.

Тому в процесі навчання необхідно відпрацьовувати всі способи і форми бойових дій, які дозволяє вести сучасна бойова техніка і які може використовувати ймовірний супротивник (війська агресора).

Воєнно-політична обстановка навколо України характеризується динамічністю і нестабільністю подій та процесів. Поява нових видів загроз міжнародній безпеці і миру, зростання небезпеки розповсюдження ядерної та іншої зброї масового ураження, міжнародного тероризму можуть мати незрівнянно більш тяжкі наслідки для країни, ніж це було в минулому. Тому весь процес навчання особового складу має проводитися так, щоб щоденно підвищувалася бойова готовність частин. У зв'язку з цим необхідно здійснювати підготовку військ так, щоб з виникненням загрози національній безпеці України негайно починати і вести рішучі й активні бойові дії з метою успішного виконання завдань.

Найважливішим фактором бойової готовності є *високий рівень технічної підготовки* особового складу. Ось чому глибоке опанування бойовою технікою, зброєю та способами застосування їх у бою, відпрацювання нормативів, освоєння суміжних спеціальностей має забезпечити взаємозамінність членів екіпажів, обслуг, відділень. В ході занять та навчань особового складу всіх видів Збройних Сил і родів військ армія теоретично і практично готується до того, щоб не допустити ураження своїх військ ядерною та іншою зброєю масового ураження або максимально послабити результати впливу цих видів зброї.

Одна з вимог даного принципу - *детальне вивчення ймовірного ворога*, об'єктивна оцінка в ході занять та навчань його сильних і слабких сторін.

Принцип військово-практичної спрямованості вимагає повсякденно приділяти максимум уваги вишколу особового складу як основі бойової готовності. Більшу частину навчального часу необхідно виділяти для занять безпосередньо з матеріальною частиною на полігонах - в полі, на морі, на аеродромах і стартових позиціях.

Навчати війська тому, що необхідно на війні, - це означає максимально *наближати навчальну обстановку до бойової дійсності*, не допускати послаблень і спрощень на заняттях та навчаннях.

Бойова обстановка завжди пов'язана з небезпекою для життя. У мирний час повністю її відтворити неможливо, та й немає в цьому потреби, але створити на заняттях обстановку, яка вимагала б від тих, хто навчається, високої напруги фізичних та моральних сил і можливо, і потрібно. З цією метою офіцери повинні не просто позначати дії «противника» щодо застосування зброї масового ураження, а спонукати підлеглих активно діяти, самостійно приймати рішення в обстановці, що швидко змінюється, долати «зони зараження» та інші перешкоди з усіма заходами обережності, здійснювати в різних умовах тривалі напружені марші тощо.

Складні небезпечні ситуації, що вимагають від особового складу напруги, ризику, здатності долати труднощі, повинні створюватися на польових заняттях та навчаннях систематично. При цьому вони не мають бути шаблонними. Різка зміна обстановки, несподівані труднощі, швидкий перехід від одних дій до інших, - усе це сприяє розвитку у воїнів якостей, що необхідні для ведення сучасного бою.

2.3 Свідомість і активність у навчанні

Свідомість і активність воїнів на заняттях та навчаннях ґрунтується на глибокому усвідомленні ними військового обов'язку. Ось чому цілеспрямована ідейно-виховна робота є неодмінною умовою досягнення високих результатів у бойовому навчанні. Підвищенню свідомості і активності особового складу сприяє також уміння командира чітко організувати пізнавальну і практичну діяльність підлеглих і підтримувати у ході навчання статутний порядок.

Спеціальні дослідження показали, що дидактичними передумовами пізнавальної активності воїнів є *наукова організація військової праці*, що виступає як неодмінна умова створення творчого духу боротьби за високі показники у навчанні; розвиток у воїнів творчого мислення, володіння раціональними прийомами розумової і практичної діяльності, новизна змісту матеріалу (у солдатів, матросів) сприяє підвищенню ефективності якості засвоєння матеріалу, що інколи знижується при одноманітності навчального матеріалу. Принцип свідомості й активності вимагає від командирів постійно дбати про те, щоб воїни глибоко продумували мету і завдання вивчення того

чи іншого матеріалу, його практичну значимість, всебічно *осмислювали* матеріал, що вивчається, розуміли його суть. При цьому йдеться про розуміння не лише змісту окремих фактів і прийомів дій, але й про причинно-наслідкові зв'язки і відносини, закономірності практичної діяльності воїнів. Так, наприклад, командир бойової обслуги повинен вміти не лише *спостерігати*, швидко оцінювати показання приладів і приймати правильні рішення, але й розуміти те, що відбувається в автоматичному пристрої. У зв'язку з цим зростає значення знання суттєвих ознак і принципів роботи пристроїв бойової техніки, закономірності ведення сучасного бою і опановування на цій основі практичними навичками і вміннями.

Необхідною умовою і, разом з тим, результатом свідомого володіння бойовою майстерністю є *вміння воїна мислити*, тобто проводити аналіз, синтез, узагальнення, порівняння та конкретизацію матеріалу, що вивчається, йти індуктивним і дедуктивним шляхами у пізнанні, поєднувати логічний та історичний аналіз. Розвитку такого інтелектуального вміння на заняттях з бойової і гуманітарної підготовки сприяє правильна послідовність. Вивчення матеріальної частини озброєння (бойової техніки) відбуваються у такій послідовності: педагоги переходять від складного узагальнення до конкретизації матеріалу; при викладенні навчального матеріалу офіцер розмірковує, мислить вголос ніби разом з підлеглими; відбувається активне використання на заняттях та навчаннях порівняння, спонукання підлеглих до самостійного знаходження правильної відповіді на запитання: «чому саме так потрібно діяти?»; постановка перед воїнами проблемних питань для відповіді, на яку потрібне використання теоретичних знань, опора на досвід і аналіз конкретної ситуації; розбір повчальних епізодів з практики експлуатації бойових машин і практичних дій воїнів на попередніх заняттях, навчаннях тощо.

В усіх випадках важливо, щоб навчальна діяльність воїнів носила *пошуково-проблемний характер*, щоб їх практичні дії поєднувалися з рішенням інтелектуальних завдань, зміст яких обумовлюється специфікою бойової діяльності. При цьому слід прагнути до того, щоб ця діяльність була складною, напруженою і вимагала ініціативи та творчості. Таке навчання викликає позитивні емоції, пізнавальний інтерес, виховує відповідальне ставлення до навчання.

Командири і офіцери виховних структур активно прагнуть створювати на заняттях та у навчанні *проблемні ситуації*, суть яких полягає у тому, що перед тими, хто навчається, ставляться питання-завдання, які містять у собі одночасно вже відомий матеріал, і той, який ще належить опанувати.

Командир вимагає від підлеглих проаналізувати зміст завдання, самостійно визначити, що їм відомо, а що ні, згадати те, що вони вивчали, намітити методи самостійної роботи, а в деяких випадках, за допомогою викладача, уточнити складний матеріал індивідуально.

Створення проблемної ситуації - це не просто те чи інше формулювання питання, хоча воно й важливе. Створювати проблемну ситуацію - це значить так організувати навчання, щоб навчити отримувати знання не в готовому

вигляді, а здобувати його наче «відкривати» самим. Для цього воїни повинні усвідомити протиріччя між тим, що вже пізнано і новим, ще невідомим, мобілізувати необхідні для вирішення цього протиріччя знання та використати їх у нових умовах для вирішення нового завдання.

Головна мета пояснень і демонстрацій офіцера на такому занятті полягає в тому, щоб допомогти тим, хто навчається, самостійно знайти відповіді на поставлені питання, активізувати їх розумову діяльність.

Важливим засобом підвищення активності воїнів у процесі навчання є змагання. Воно спрямоване на підвищення бойової майстерності воїнів, досягнення хороших та відмінних результатів з бойової і гуманітарної підготовки, оволодіння суміжною спеціальністю. Цій меті служать і конкретні зобов'язання воїнів на період стрільб, польотів, тактичних навчань тощо. Яка обслуга швидше підготувалася до бою? Яке відділення швидше і краще підготувало позиції? Хто першим знайде і усуне несправність у техніці? При вирішенні таких завдань у воїнів розвиваються цілеспрямованість, почуття моральної відповідальності за свої дії і дії товаришів.

Показником активності воїнів, свідомого ставлення до навчальної праці слугують їх ініціатива та творчість на заняттях. Тому корисно не лише помічати ініціативу підлеглих, але й заохочувати її. Якщо в процесі ініціативних дій воїн помиляється, йому слід роз'яснити, що помилка допущена через незнання певних положень статуту чи невміння виконувати їхні вимоги на практиці. Для запобігання подібних помилок у майбутньому потрібно уважніше вивчати матеріал. При старанності воїна командир повинен обов'язково похвалити його прагнення до ініціативних дій.

У процесі навчання, що проводиться зі врахуванням вимог принципу свідомості й активності особового складу, розвиваються як мислення, так і мовлення. Воїни, які свідомо засвоїли тему занять або пристрій того чи іншого механізму, як правило, можуть зв'язано і послідовно викласти свої знання. Нечітка відповідь воїна або його заява, що він розуміє суть справи, але не може це висловити словами, найчастіше свідчить про недостатнє розуміння воїном даного питання.

Під впливом науково-технічного прогресу, в умовах інформаційного буму обсяг військових знань безперервно зростає. Ратна праця, заснована на сучасних досягненнях науки і техніки, стає все більш інтелектуальною, творчою. В цих умовах від воїнів потрібна велика пізнавальна активність у навчанні, глибоке осмислення в діях, здатність самостійно отримувати необхідні знання, навички та вміння. Висока загальноосвітня підготовка молоді, що приходить в армію, зростання свідомості та соціальної активності воїнів дозволяють нині більш повно і всебічно спиратися на їх свідомість та активність у вирішенні навчально-бойових завдань.

2.4 Наочність навчання

Принцип наочності диктується тим, що зорові, слухові, тактильні та інші відчуття і сприйняття є вихідним моментом будь-якого пізнання.

Людина пізнає довколишній його світ усіма органами чуттів. Приблизно 80 відсотків інформації людина отримує за допомогою зору. Слід мати на увазі, що наочність у навчанні припускає постійне навантаження не тільки на зір, але й на всі органи чуття тих, хто навчається.

Наочність навчання передбачає нерозривний зв'язок, постійну взаємодію живого сприйняття і слова керівника. Слово у цій взаємодії відіграє дуже важливу роль. Воно направляє сприйняття, допомагає воїнам узагальнювати і осмислювати матеріал.

При навчанні особового складу засоби наочності використовуються дуже широко, вони виконують різну роль. Так, при вивченні нового матеріалу засоби наочності відіграють роль джерела відчуттів і при повторенні матеріалу вони допомагають відтворити в пам'яті те, що було раніше вивчене, розширити і поглибити знання. У процесі навчання прийомам дій зі зброєю і бойової технікою засоби наочності сприяють виробленню необхідних навичок і вмінь. У всіх випадках вони полегшують засвоєння знань, збуджують інтерес до учіння, роблять його більш доступним і міцним. Головне призначення наочності у військовому навчанні - сформувані у воїнів глибокі та міцні знання, навички та вміння, розкрити величезні бойові можливості зброї і техніки, створити у воїнів конкретні і правильні уявлення про сучасний бій.

При навчанні особового складу застосовуються різні види наочності. Основні з них: навчальна зброя, техніка, навчальні поля, аеродроми, танкодроми, полігони, стартові позиції тощо.

Як наочність використовують також засоби імітації (мішені, імітатори, вибух-пакети), об'ємні наочні посібники (макети, моделі, стенди, мініатюр-полігони, електрифіковані схеми), графічні наочні посібники (плакати, малюнки, схеми, таблиці, діаграми), екранні засоби наочності (кіно, діафільми, діапозитиви), звукові засоби наочності (магнітофони та інші засоби звукозапису), сучасні комп'ютерні технології та інтерактивні дошки. У деяких випадках використовують програмовані імітаційні навчальні тренажери, віртуальні імітатори бойових дій та контрольні-перевірочні прилади.

Натуральна наочність - основний вид наочності при навчанні особового складу, що дає можливість наблизити обстановку навчання воїнів до умов сучасного бою.

При обладнанні навчальних центрів, містечок, полігонів широко застосовується радіоелектроніка, автоматика, телемеханіка. Це дозволяє задіяти на заняттях одночасно велику кількість рухомих цілей, що автоматично з'являються, імітують вогонь «противника», рух танків і піхоти, вибухи, і тим самим створюють реальну картину сучасного бою, імітують дії сильного та активного «противника».

При цьому важливо, щоб воїни не просто спостерігали обстановку, наближену до бойової, але й активно діяли в ній. Наприклад, молоді солдати повинні не тільки побачити добре обладнані позиції, але й взяти активну участь в їх облаштуванні.

При визначальній ролі натуральної наочності в ході навчання воїнів не можна недооцінювати і значення інших видів наочності. Для того, щоб досконало вивчити бойову техніку і вміти її використовувати в бою, воїн повинен добре розуміти принципи взаємодії між частинами та механізмами. Тут на допомогу командирові приходять різні схеми, таблиці, макети, моделі та інші посібники. Тому офіцерам необхідно піклуватися не лише про обладнання навчальних полів, полігонів, містечок, але й про обладнання класів, про створення різних макетів, схем та інших наочних посібників.

В сучасних умовах провідне місце серед засобів наочності посідає комп'ютерне обладнання. Наочні засоби з їх допомогою дозволяють демонструвати предмети, явища і процеси у їх розвитку (наприклад, бойові дії), показувати те, що недоступно безпосередньому спостереженню (політ снарядів, корозія металів тощо), розкривати процеси і явища у прискореному або уповільненому темпі. Використовування наочних засобів справляє на воїнів більший емоційний вплив і тим самим посилює виховний ефект навчання.

Наочні посібники є засобом успішного навчання, яким потрібно користуватися правильно. Якщо офіцер забуває про них, то ті, хто навчаються, не отримують достатньої кількості наочного і навчального матеріалу, а це знижує дієвість пояснень керівника занять, веде до формального засвоєння навчального матеріалу. Якщо офіцер у ході занять використовує багато наочних посібників, то це розсіює увагу підлеглих і знижує якість засвоєння. Зміст кожної теми слід ілюструвати такою кількістю наочних посібників, які б допомогли воїнам глибоко засвоїти основну, головну ідею заняття. Демонструвати треба не все відразу, а в міру того, як з'являється необхідність залучити увагу тих, хто навчається, до предмету. На класних заняттях слід активно використовувати комп'ютерну техніку, а також звичайну дошку і крейду. Нескладна схема, графік, діаграма, зображені на дошці, привертають увагу підлеглих, підвищують у них інтерес до навчання, дають можливість краще зрозуміти предмет або явище.

Використання наочних посібників у процесі бойової та гуманітарної підготовки - справа творча, вона не визнає байдужості і шаблону. Кожен офіцер зобов'язаний постійно вдосконалювати методику застосування наочних посібників. При підготовці до занять важливо заздалегідь продумувати, які наочні посібники і як краще використовувати в ході заняття або навчання.

2.5 Систематичність, послідовність і комплексність у навчанні

Повсякденне життя показує, що воїн успішно діє в тій чи іншій ситуації лише тоді, коли його знання, навички та вміння не просто систематизовані, взаємопов'язані, взаємообумовлені, а становлять собою складний, і в той же час єдиний, цілісний комплекс. Цей комплекс є не просто сумою систематизованих знань, навичок і вмінь з різних предметів, а їх новим якісним взаємодоповненням. Він формується в процесі такого навчання, при якому навчальний матеріал подається послідовно, в логічному порядку, здійснюється систематичне керівництво навчальною працею тих, хто навчається і постійна турбота про комплексність знань, навичок і вмінь.

Відповідно до вимог цього принципу розробляються програми і плани з бойової підготовки. В них передбачається послідовність вивчення конструкції та бойових властивостей зброї (бойової техніки), а також прийомів і правил її застосування на заняттях і в бойовій обстановці.

У дотриманні систематичності і послідовності навчання воїнів велику роль відіграє правильне планування бойової і гуманітарної підготовки в усіх ланках управління військами. Тут слід враховувати, що між навчальними предметами існує органічний внутрішній зв'язок. Основою слугує тактична підготовка, в ході якої вдосконалюються, закріплюються всі знання, навички та вміння, що їх отримує солдат при вивченні різних предметів. Тому розклад занять необхідно розпланувати так, щоб вивченню теми з тактичної підготовки передувала стройова, вогнева, фізична, інженерна підготовка воїнів. Крім того, перед відпрацюванням тактичних завдань слід цілеспрямовано організовувати резервні години для спеціальної підготовки.

Принцип систематичності, послідовності і комплексності у навчанні вимагає від офіцера вчити підлеглих так, щоб нові знання, які вони засвоюють, спиралися на раніше засвоєні, виходили з них і в той же час розширювали і поглиблювали їх. Для цього необхідно завжди знати, що вивчалось з даної теми, з певної навчальної дисципліни. Тому не можна переходити до вивчення наступного матеріалу, поки не засвоєно попередній. Одночасно командир має дбати про те, аби знання, що отримані на цьому занятті, підготовлювали ґрунт для засвоєння наступного матеріалу. Для цього керівникові заняття потрібно добре знати не лише дану тему, але й наступні теми всієї навчальної дисципліни і заздалегідь планувати майбутні заняття.

Кожне наступне заняття має впливати з попереднього і з ним органічний зв'язок.

Реалізація вимог цього принципу в практиці бойової і гуманітарної підготовки передбачає цілеспрямоване та система керівництво самостійною роботою підлеглих, постійний контроль за ходом і якістю засвоєння ними знань, навичок і вмінь. Методично правильний контроль і допомога воїнам, підвищення у них почуття відповідальності спонукають навчатися з понапруженням сил, сприяють виробленню вміння і навички самостійно вивчати військову справу, підвищувати свою бойову майстерність.

2.6 Навчання на високому рівні труднощів

Навчання лише тоді інтенсивно розвиває інтелектуальні фізичні сили воїнів, активно формує у них морально-бойові та психологічні якості, коли воно проводиться напружено на високому рівні труднощів. Про це переконливо свідчить багаторічна практика військ і особливо досвід війн, коли воїни, максимально напружуючись на заняттях та навчаннях, у короткі терміни опановують бойовою майстерністю. Ось чому навчання особового складу має будуватися таким чином, щоб ті, хто навчаються свідомо опановували необхідні знання, навички та вміння при високій нарузі своїх розумових і фізичних сил. Це означає що у бойовій і гуманітарній підготовці не повинно бути легкого навчання, простого запам'ятовування різних відомостей, механічного виконання тих чи інших дій. Разом з тим, у процесі бойової і гуманітарної підготовки не можна допускати надмірної напруги сил особового складу. Це приводить до формального проходження програми і нерідко є причиною спрощення у навчанні. Втім, навчання на високому рівні труднощів має бути доступним для воїнів, тобто відповідати їх інтелектуальним та фізичним можливостям.

Цей принцип вимагає в процесі теоретичної підготовки воїнів зосереджувати їх увагу на основних, принципових положеннях теми, без перевантажування їх дрібними фактами, деталями, прикладами. Але при цьому не повинно бути абстрактного викладу дисциплін, перевантаження дисциплін специфічною термінологією, відриву навчального матеріалу від практики.

При відпрацюванні практичних питань обстановка повинна бути складною та напруженою. У цьому випадку практичні дії поєднуються з розумовими, діяльність набуває творчого характеру, воля напруга органічно доповнюється позитивними емоціями.

Реалізація вимог цього принципу забезпечується відповідністю програмного матеріалу кількістю часу, відведеного на його вивчення; гарним знанням рівня підготовки тих, хто навчається, ступенем їх розумового та фізичного розвитку, станом здоров'я і самопочуттям; ґрунтовною теоретичною та практичною підготовкою офіцера, його вмінням чітко організувати і проводити навчання, і, зокрема, умінням викладати матеріал на рівні доступності: вчити поступово, переходячи від того, що людина знає, до невідомого їй; від менш складного до складнішого.

Досвід показує, що при правильній організації навчального процесу воїни послідовно, крок за кроком, опановують новими знаннями, навичками, вміннями, які слугують для них основою подальшого поглибленого опанування військовою справою. Разом з тим, у них все більше й більше розвивається впевненість у своїх силах. Тому принцип розглянутого потребує систематичного підвищення труднощів у навчанні: ускладнювати навчальні завдання, скорочувати час для виконання прийомів, ускладнювати обстановку навчання, послідовно наближати її до бойових умов.

2.7 Міцність знань, навичок і вмінь

Сучасний бій вимагає від особового складу винятково міцних знань, навичок і вмінь. Але міцність знань, навичок і вмінь важлива і в дидактичному плані. Чим міцніші знання, навички та вміння воїнів, тим швидше й ґрунтовніше вони опановують новим навчальним матеріалом. Тому досвідчені офіцери завжди турбуються про те, щоб підлеглі вчасно і ґрунтовно засвоювали всі вимоги програми бойової і гуманітарної підготовки.

Міцність засвоєння знань, навичок і вмінь досягається всім ходом навчання. Яскрава і переконлива розповідь керівника занять, його вміння зацікавити підлеглих і правильно організувати їх практичну діяльність, свідоме й активне ставлення до навчання - все це дозволяє тим, хто навчається, запам'ятовувати матеріал в ході його первинного сприйняття.

Міцність засвоєння знань значною мірою *залежить від установки* на запам'ятовування, яку дає командир в ході занять. При викладенні того чи іншого матеріалу він говорить: «Це треба запам'ятати добре», - і цим мобілізує пам'ять тих, хто навчається. Міцнішому та глибшому запам'ятовуванню сприяють записи, які ведуть воїни на заняттях. Набуттю міцних знань, навиків і вмінь сприяє систематичне повторення навчального матеріалу, що здійснюється в умовах, які постійно змінюються і ускладнюються.

Закріплення і поглиблення знань, удосконалення навичок і вмінь відбувається в процесі практичної діяльності тих, хто навчається. При цьому пояснення не скоро забувається, а добре запам'ятовується і засвоюється те, що виконано самостійно і не є одноразово повтореним.

Вся робота по закріпленню знань, удосконаленню навичок і вмінь повинна спиратися на свідомість і активність тих, хто навчається. Кожен воїн повинен добре розуміти, навіщо потрібні йому міцні знання, доведене до автоматизму правильне і точне виконання різних прийомів і дій, яким шляхом все це досягається. Офіцерові, у свою чергу, важливо знати закономірності пам'яті і враховувати їх у роботі з підлеглими.

2.8 Принцип раціонального поєднання колективного та індивідуального підходів у навчанні

Військова діяльність за своїм характером колективна. Вона як у мирний, так і воєнний час неможлива без постійної взаємодії і взаємодопомоги особового складу, у діях відділення, екіпажу, артилерійської обслуги, бойового посту, у чіткості, організованості, злагодженості дій особового складу, у готовності і вмінні воїнів своєчасно прийти на допомогу один одному, якщо необхідно, - замінити товариша, зуміти працювати за суміжною спеціальністю.

Єдність думки, волі, дій та відповідальності особового складу є неодмінною умовою досягнення перемоги в бою. Разом з тим він виступає як важлива умова успіху в навчанні. У дружньому і згуртованому підрозділі у воїнів виникає загальний інтерес, атмосфера колективного пошуку істини, спільного вирішення завдань, дух здорового суперництва. У такому колективі кожен воїн збагачує свій досвід за рахунок досвіду інших, діє більш упевнено, більш самокритично оцінює свої вчинки під впливом порад і побажань товаришів. Успішне вирішення одних завдань спонукає вирішувати нові, що з'явилися у процесі колективних пошуків.

Основою розвитку колективних дій є їх організація на заняттях та у навчанні, під час несення бойового чергування, внутрішньої і караульної служб. Керівництво колективною навчальною працею вимагає від офіцера вміння розуміти психологію колективу, враховувати загальні та індивідуальні думки, настрої, запити, активізувати спільну пізнавальну і практичну діяльність тих, хто навчається. У числі засобів, які використовуються з цією метою, важливе місце посідають: постановка колективних навчальних завдань, обговорення підсумків змагання, відбір найкращих рішень, пропозиції воїнів, прагнення викликати і скерувати в потрібне русло цікаві для всіх творчі дискусії, створити умови для того, щоб ті, хто навчаються, могли порадитися один з одним, оцінити зусилля і якість роботи кожного, поправити один одного тощо.

Організація розумових взаємодій між тими, хто навчається, створення сприятливих умов для їх колективної навчальної роботи багато в чому залежить від уміння офіцера індивідуально підійти до кожного з них. Це означає, що колективізм та індивідуальний підхід у навчанні взаємозалежні і взаємообумовлені.

Здійснювати індивідуальний підхід - це добре знати духовні та фізичні особливості кожного воїна і впливати на нього зі врахуванням цих особливостей. Такий принцип припускає турботу командира про те, щоб кожен воїн працював на повну міру своїх сил і можливостей, щоб він не тільки засвоював програму бойової і гуманітарної підготовки, але й розвивав свої здібності.

У процесі навчання офіцерові дуже важливо встановити справжню причину низької успішності того чи іншого воїна: в одному випадку - це невміння вчитися, у другому - лінощі, в третьому - відсутність посидючості, у четвертому - відсутність упевненості у своїх силах, у п'ятому - неправильний підхід самого командира до тих, хто навчається, його некоректні зауваження під час їхніх відповідей. Залежно від характеру причини низької успішності командир визначає форму індивідуальної допомоги для кожного воїна.

Індивідуальний підхід до тих, хто навчається, здійснюється на всіх етапах навчання. Особливості підлеглих офіцер враховує при поясненні нового матеріалу, при відповідях на запитання, при проведенні тренувань і вправ. Зі врахуванням особливостей воїнів командир дає їм завдання для самостійної роботи та організовує перевірку їх підготовленості.

Таким є зміст принципів навчання та шляхи їх реалізації в ході бойової і гуманітарної підготовки. Кожен з розглянутих принципів виражає певну сторону процесу навчання.

Навчання - це єдиний, цілісний процес, всі ланки якого тісно пов'язані між собою. Тому й принципи навчання взаємопов'язані, обумовлюють і доповнюють один одного. Щоб успішно вирішувати завдання з підготовки особового складу до бойових дій, офіцерові необхідно чітко уявляти всі принципи навчання і керуватися їх вимогами.

ЗАНЯТТЯ 3 Методи навчання

3.1 Поняття про методи навчання

Методи навчання - це способи спільної роботи тих, хто навчає і тих, хто навчається, за допомогою цих методів офіцер озброює підлеглих знаннями, навичками і вміннями, формує у них морально-бойові і психологічні якості, а студенти (курсанти) опановують знання, навички та вміння. Окремі елементи, з яких складається метод, називають прийомами навчання. Багато з цих прийомів входять до складу різних методів, але кожний метод - струнка система взаємообумовлених та взаємопов'язаних прийомів.

Для вирішення різноманітних навчально-виховних завдань методи навчання воїнів теж різні. Основні з них: усний виклад навчального матеріалу, обговорення матеріалу, показ (демонстрація), вправи, практичні роботи, самостійна робота. Для вирішення ряду завдань використовуються методи програмного навчання.

Специфіка діяльності та підготовка воїнів різних спеціальностей обумовлює їх застосування в ході бойової та гуманітарної підготовки поряд із загальними і специфічними методами навчання. Всі специфічні методи навчання взаємопов'язані з загальними методами, які становлять основу відповідних методичних систем оволодіння тією чи іншою навчальною дисципліною.

Коли той, хто навчається, виступає в цілком активній ролі, а педагог тільки допомагає йому і створює сприятливі умови для роботи, методи навчання є активними. Терміном «активне навчання» послуговуються надто вільно, хоча він має специфічне значення, адже навчання саме по собі є активним. Але з допомогою методів активного навчання тих, хто навчаються, залучають до участі у виробленні пізнавальної інформації та особистої відповідальності за власну діяльність. Проблемно-пошукові методи, рольові ігри, тренінги, дослідницький досвід мають саме такий активний характер.

Теоретичною основою впровадження інтерактивних методів навчання стали системний, особистісно-зорієнтований та діяльнісний підходи до побудови дидактичних процесів; теорія оптимізації педагогічного процесу (Ю. К. Бабанський, М. М. Поташник). В. Гузеєву, А. Гіну, О. Пометун, Л. Пироженко, А. Фасолі належать теоретичні розробки сучасних інтерактивних методів навчання.

Слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської - від слова «*interact*», де «*inter*» - взаємний і «*act*» - діяти. Таким чином, *інтерактивний* - здатний до взаємодії, діалогу. Особлива цінність інтерактивного навчання в тому, що учні навчаються ефективній роботі в колективі. При застосуванні інтерактивного навчання поглиблюється мотивація, що сприяє ефективності навчання. Згідно з О. Пометун [10], суть інтерактивного навчання в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у

співпраці) де той, хто навчається і хто навчає є рівноправними, рівнозначними суб'єктами.

Відносно пасивні методи навчання, коли той, хто лише засвоює та відтворює інформацію, мають набагато нижчу ефективність, ніж активні та інтерактивні.

3.2 Усний виклад навчального матеріалу

Усний виклад офіцером навчального матеріалу застосовується з метою повідомлення нових знань, пояснення пристрою того чи іншого виду зброї, знайомства тих, хто навчається, з новими для них фактами, подіями.

Усний виклад буває у вигляді розповіді, пояснення або лекції.

Розповідь - це короткий, образний, емоційний виклад явищ, подій, що містить здебільшого фактичний матеріал. Розповідь - оповідальна форма викладу. Поряд з оповіданням у ній присутні елементи опису і міркування. Наприклад, коли офіцер говорить про якості воїнів, то він характеризує їхні високоморальні вчинки, подає приклади героїв минулого і героїв наших днів. Розповідь застосовується офіцером на заняттях у всіх видах бойової і гуманітарної підготовки.

Пояснення - це послідовний, строгий і логічний виклад складних питань, правил, принципів, законів, яке поєднується з демонстрацією механізмів, частин зброї, приладів, схем, прийомів дій. Пояснення - це розкриття суті явищ, процесів, дій, у якому доказовість посідає центральне місце. Пояснюючи матеріал, офіцер прагне говорити стисло, чітко формулювати висновки та визначення. Щоб активізувати увагу і перевірити правильність розуміння слухачами того, що їм пояснюють, багато офіцерів по ходу заняття ставлять перед слухачами питання та вимагають на них відповідей.

Лекція - це розгорнутий теоретичний виклад матеріалу з науковим аналізом тих чи інших питань. Основне місце в лекції посідає розбір фактів, встановлення зв'язків між ними, аргументація положень, у яких містяться узагальнення та висновки. Ілюстративний матеріал у лекції викладається, зазвичай, у вигляді короткого оповідання. Головне призначення лекції - допомогти воїнам у їх подальшій самостійній роботі. Тому лекція не повинна бути простим, скороченим викладом матеріалу навчального посібника, статуту або інструкції. У ній розкриваються основні, найбільш складні положення теми, аналізуються літературні джерела, даються поради, які доцільні для роботи над певною проблемою.

Лекція є методом активізації навчально-пізнавальної діяльності у різних сучасних формах.

Вміння правильно використовувати усний виступ у навчанні і вихованні людей - це мистецтво, суть якого в тому, щоб найдохідливішим чином вплинути на аудиторію.

Усний виклад навчального матеріалу повинен бути високоідейним за змістом, добре аргументованим, глибоко науковим. Під час розповіді,

пояснення або лекції, офіцер зобов'язаний проаналізувати фактичний матеріал, викласти найновіші дані науки.

Будь-який усний виклад матеріалу потрібно найтіснішим чином пов'язувати з життям, з практикою. Цей зв'язок означає не просте іменне звертання до присутніх на занятті воїнів або нагадування деяких фактів і подій з життя підрозділу, частини. Пов'язати матеріал лекції з життям, з практичною діяльністю - це означає, насамперед, правильно відповісти на ті питання, які в даний момент хвилюють слухачів у зв'язку з проблемами, що викликають у них роздуми, обмін думками. Пов'язати навчальний матеріал з життям - це означає глибоко розкрити практичні завдання, що стоять перед воїнами і викликати у них бажання успішно їх виконати.

Виступ перед особовим складом багато в чому залежить від уміння офіцера підібрати необхідний матеріал, точні, достовірні, найтипівіші факти, які чітко і яскраво розкривають суть розглянутого питання і які дають слухачам матеріал для роздумів. Однак не слід перевантажувати розповідь деталями, подробицями; необхідно у зрозумілій формі передати ті відомості, які життєво необхідні для бою.

Для підтвердження правильності доказів і висновків, а також для ілюстрації окремих положень в процесі усного викладу, використовуються цитати з різних джерел. Однак зловживати цитатами не бажано. Велика кількість цитат робить виклад сухим, а іноді абстрактним та малоцікавим.

Великі вимоги ставляться до логіки усного викладу. При підготовці до виступу слід ретельно продумати його план, основні питання теми та їх послідовність. У ході викладу офіцер повинен дотримуватися наміченого плану, не перестрибувати з однієї думки на іншу, завершувати аналіз фактичного матеріалу узагальненнями та висновками.

У виступі велику роль відіграє емоційний елемент. На почуття слухачів позитивно впливають яскраві порівняння, приклади героїчних дій козаків, героїв різних війн, локальних конфліктів у різні часи і в мирний час, уривки з художньої літератури, прислів'я, приказки. Важливе значення при цьому має емоційний стан викладача, його міміка, інтонація.

Суттєвими ознаками гарного викладу того чи іншого питання є *ясність і правильність мовлення*, простота побудови фраз, точність виразів, чітка вимова слів. Навчальний матеріал необхідно передавати невимушено, своїми словами. Якщо доводиться вживати слово, зміст якого зрозумілий не всім, потрібно пояснити його значення.

Під час розповіді, пояснення та лекції перед офіцерами завжди стоїть завдання - *активізувати увагу і розумову діяльність слухачів*. Успішно це завдання виконується за двох умов: по-перше, якщо лекція (розповідь, пояснення) готується самостійно, творчо і офіцер повністю володіє матеріалом, і, по друге, якщо в ході викладу організовується активна участь слухачів у творчому мисленні офіцера.

Практикою доведено, що на початку будь-якого виступу важливо одразу привернути увагу слухачів, зацікавити їх. В одному випадку для цього використовується яскравий приклад, в іншому, - оригінально поставлене

питання, у третьому, - вказівка на практичну або теоретичну важливість матеріалу, але у всіх випадках початок лекції має бути простим, зрозумілим і водночас - нестандартним.

Досвідчений офіцер не надає підлеглим готових висновків. Він ставить перед ними питання для роздумів, аргументовано на них відповідає, а в деяких випадках заперечує сам собі і тут же спростовує ці заперечення. Дуже важливо під час викладу матеріалу уважно стежити за реакцією слухачів. Це допомагає лекторові «розуміти» аудиторію, відчувати її настрої і контролювати себе.

Усний виклад навчального матеріалу діє набагато ефективніше, якщо офіцер систематично розвиває у підлеглих *уміння слухати і записувати*, доброзичливо ставиться до запитань воїнів. Кожний виступ лектора стає в таких випадках своєрідною школою творчого мислення.

3.3 Обговорення матеріалу

Для поглиблення, закріплення і систематизації військових, військово-технічних, гуманітарних та знань на заняттях з бойової і гуманітарної підготовки практикується обговорення з воїнами матеріалу, що вивчається. Воно здійснюється в ході бесід, класно-групових та семінарських занять.

Бесіда є методом озброєння воїнів знаннями шляхом обміну думками, відповідями на питання. Вона корисна для тих, хто навчається, своєрідним процесом рішення логічно пов'язаних між собою теоретичних і практичних завдань.

Готуючись до бесіди, офіцер визначає і чітко формулює її навчальну мету, продумує зміст, план і питання. Основні питання доцільно розчленувати на підпитання, що розкривають окремі положення змісту бесіди. Успіх бесіди багато в чому залежить від підготовки до неї не тільки керівника, але й усіх учасників. Важливо, щоб вони заздалегідь прочитали рекомендовану літературу, згадали, про що йшлося на попередніх лекціях з цієї теми, аналізували свій досвід, а також факти з повсякденного життя.

Бесіда починається вступним словом офіцера, в якому він коротко говорить про значення теми, завдання бесіди та порядок її проведення, називає основні питання теми. Підпитання ставляться у процесі бесіди. Кожне питання обов'язково адресоване всій групі. Після невеликої паузи офіцер пропонує відповісти на нього тому чи іншому воїну. Під час бесіди на занятті доцільно надати слово одному з тих, хто бажає відповісти. Не виключається, звичайно, що керівники просять висловитися того солдата, матроса, котрий з причин скромності чи слабкої підготовки проявляє слабку активність.

У процесі бесіди на заняттях важливо створювати *невимушену обстановку*, що сприяє відвертому товариському обміну думками, колективному пошуку істини. Треба уважно вислухати воїна, не перебивати його, дати йому можливість повністю висловити свою думку з даного

питання. Бесіда має проводитися організовано, в межах відведеного часу. Це досягається вмінням офіцера вести заняття по діловому і енергійно, тактовно спрямовуючи увагу учасників на з'ясування змісту теми. Строгий розрахунок часу і вміння виконувати намічений план дисциплінує і групу, і керівника.

Після обговорення кожного питання керівник заняття коротко узагальнює виступи воїнів, формулює основні висновки. По закінченні бесіди він відповідає на запитання, оцінює виступи учасників. У разі необхідності керівник дає завдання підлеглим для подальшої самостійної роботи з певної теми.

Класно-групові заняття багато в чому нагадують розгорнуту бесіду. Послідовність роботи офіцера та його підлеглих під час класно-групових занять така ж сама, як і під час бесіди, колективного пошуку істини та товарисько-непримушеної розмови. Проте теоретичні і практичні питання на класно-груповому занятті обговорюються більш ґрунтовно, ніж у ході бесіди.

Отже, обговорення питань на класно-груповому занятті має характер співбесіди. Воїни не просто відповідають на питання, а глибоко аналізують факти і явища, самі роблять узагальнення і висновки, поглиблюють і розширюють свої знання. Звісно, своє розуміння і своє ставлення до питання народжується у них в результаті серйозної самостійної роботи, глибокого вивчення й осмислення матеріалу. Якість класно-групового заняття залежить від науково-теоретичного рівня обговорення питань, вміння поєднання теорії з практикою. Тому важливо, щоб питання, які виносяться для обговорення на класно-груповому занятті, вимагали б аналізу, виділення у ньому головного і типового, пояснення досвіду. Найглибше і найдокладніше вивчається матеріал, що обговорюється на *семінарі*. В ході семінарських занять зазвичай заслуховуються і обговорюються доповіді-реферати, що дають основу для виступів, обміну думками, для товариських дискусій, використовуються прийоми активізації навчально-пізнавальної активності тих, хто навчається. *Широке використання та аналіз першоджерел*, вміння узагальнення практики, досвіду бойової і гуманітарної підготовки становлять основу виступів воїнів на семінарі. Підготовча робота до семінарів містить у собі *елементи наукового дослідження*. На семінарі та класно-групових заняттях часто виникають товариські дискусії. При цьому полеміка збагачує і шліфує думки. Взаємна критика неправильних формулювань і висновків змушує учасників обговорення думати та шукати правильне рішення питання. Ось чому керівнику заняття доцільно не лише підтримувати дискусію, але й самому починати її, змушувати одного підлеглого доводити іншому правильність своєї точки зору з цього питання. Коли дискусії носять жвавий, цікавий характер, то цей спосіб занять слугує найкращим засобом з'ясування даного питання слухачами, але дискусія не повинна носити штучного характеру. В ході семінару і класно-групового заняття керівники використовують різні методичні прийоми розгорнутої бесіди, направляють обговорення, організовують полеміку. Досвідчений керівник заняття уникає нав'язливості, повчального тону, не показує своєї переваги над воїнами, не тисне на них своїм авторитетом. Перш ніж висловити думку з того чи іншого

дискусійного питання, керівник спочатку вислуховує думки всіх охочих. Учасники семінару іноді самі, без допомоги керівника, доходять правильного висновку. Але якщо якесь питання виявилось заплутаним і слухачі не можуть розібратися у ньому самі, керівникові доцільно роз'яснити питання, адже неясність може негативно позначитися на подальшому ході обговорення. В заключній частині семінарського або класно-групового заняття керівник коротко розбирає виступи слухачів за змістом і методикою викладу, оцінює підготовку і активність групи в цілому. Частину часу він відводить на роз'яснення теоретичних і практичних питань, які з якоїсь причини були недостатньо розкриті в ході обговорення або недостатньо засвоєні воїнами. У заключному слові керівник дає завдання воїнам для подальшої роботи над проблемою.

3.4 Показ (демонстрація)

На заняттях з бойової і гуманітарної підготовки активно використовується показ (демонстрація) зразків зброї, бойової техніки, прийомів бойової роботи, бойових дій, різних явищ і процесів у режимі реальності або у вигляді зображень. Будучи одним із засобів реалізації принципу наочності, демонстрація дає можливість сформулювати правильні уявлення воїнів про досліджувані предмети і явища, точно відобразити зв'язок і взаємозалежність, активізувати діяльність тих, хто навчається [2, с. 263-266].

При навчанні підлеглих виконанню стройових прийомів, дії зі зброєю, бойовою технікою і на деяких інших видах занять офіцери застосовують практичний показ з коротким поясненням. Він дозволяє за короткий термін навчити воїнів необхідних прийомів виконання службових обов'язків.

Навчання цим методом поліпшує властиву людині здатність до наслідування, до більш-менш точного повторення дії (руху). Суть цього методу можна охарактеризувати словами «Роби, як я».

Перед початком показу офіцер пояснює призначення дій. При навчанні механіків-водіїв, операторів і багатьох інших військових фахівців розкривається призначення дій, як правило, з точки зору принципів роботи відповідного механізму або приладу. Після пояснення призначення дій офіцер показує їх виконання в темпі, який передбачено інструкцією. Завдання першого показу - викликати у свідомості воїнів початковий зоровий образ дії, що вивчається.

Після першого показу командир застосовує показ в уповільненому темпі з розгорнутим аналізом дії. Цей вторинний показ супроводжується коротким, ясним і чітким поясненням, розкривається призначення і особливості виконання того чи іншого елемента дій, зв'язок між ними.

Після наступного (другого) показу і пояснення офіцер викликає одного з воїнів і пропонує йому повторити дію або прийом. Офіцер спостерігає за

воїном, застерігає його від помилок, підказує в необхідних випадках наступний рух, домагається необхідної чіткості.

Після контрольного виконання дії одним воїном, а в деяких випадках двома-трьома, командир звертається до них з такими словами: «Подивіться ще раз, як слід виконувати цей прийом», і робить остаточний показ, мета якого - закріпити уявлення у воїнів і викликати у них бажання самостійно виконати завдання.

Успіх у проведенні занять цим методом багато в чому залежить від *уміння офіцера зразково показати дію (прийом) і вміло роз'яснити* матеріал. Тому більшість офіцерів старанно готуються до проведення занять цим методом, виконують вправи у виконанні необхідних дій, продумують методику показу, заздалегідь визначають своє місце при показі, щоб усі могли добре бачити їхні дії і добре чули пояснення.

Під час розповіді, пояснення, лекції та бесіди офіцери, як правило, демонструють зразки зброї, бойової техніки, спорядження, різні явища і процеси реально або з допомогою зображень.

Готуючись до чергових занять, офіцерові потрібно визначити, які положення свого виступу він буде поєднувати з демонстрацією, правильно підібрати й підготувати наочні посібники, продумати методику їх показу. При цьому важливо врахувати, що найточніші уявлення отримують ті, хто навчається, від сприйняття таких предметів і явищ, які демонструються під час навчання: схеми, рухомі макети, стенди і пристрої (на яких можна спостерігати взаємодії частин і механізмів), навчальні кінофільми. Динаміку сучасного бою або його окремих елементів найкраще може показати особовий склад заздалегідь підготовлених підрозділів. Вони використовуються для проведення показових занять, в основі яких лежить демонстраційний метод.

При цьому командир насамперед ставить конкретні завдання перед тими, хто навчається. Наприклад, він каже: «Зараз я вам покажу, як здійснюється взаємодія частин і механізмів автомата. Особливу увагу зверніть на роботу таких-то і таких-то частин». Засоби наочності повинні бути добре видно всім учасникам занять, показ предметів (їх зображень), різних схем і таблиць обов'язково мають супроводжуватися короткими поясненнями.

Після закінчення демонстрації потрібно поставити підлеглим кілька запитань. Це допоможе керівникові занять переконатися, чи правильно зрозуміли його пояснення і показ, чи досягнута мета заняття.

Наочний матеріал демонструється, як правило, в ході усного викладу навчального матеріалу. Так, наприклад, у багатьох частинах показують відеофільми про етапи розвитку Збройних Сил України, про успіхи нашої промисловості, сільського господарства країни, розвиток науки. На заняттях з вивчення статутів демонструються відеофільми про внутрішній порядок у казармі.

Після демонстрації фільму корисно поговорити з підлеглими, щоб з'ясувати, чи достатньо вони осмислили показане, відповісти на їх питання, дати завдання для самостійної роботи над темою.

Під час демонстрації різних засобів наочності офіцер часто залучає помічників із сержантів (старшин) або найбільш підготовлених солдатів (матросів).

3.5 Вправа

Сучасний бій вимагає від воїнів різноманітних навичок і вмінь: водіння бойових машин, стрільби, обслуговування радіолокаційної станції, подолання ділянок зараженої місцевості та багатьох інших. Усі ці *навички й уміння формуються в ході вправ*, тобто в процесі свідомих багаторазових повторень прийомів і дій, які поступово ускладнюються. З допомогою вправ у воїнів формуються відповідні навички та вміння, вирішуються завдання розвитку, виховання і психологічної підготовки.

При навчанні особового складу застосовуються *індивідуальні та групові вправи*. У процесі індивідуальних вправ у воїнів розвиваються необхідні їм навички та вміння. Мета групових вправ - сформувати в особового складу навички та вміння колективної роботи. За допомогою групових вправ командир сприяє розвитку злагодженості дій колективу обслуги, підрозділу.

За своїм дидактичним призначенням вправи поділяються на *вступні, основні та тренувальні*.

Вступні вправи (у стройовій підготовці - «підготовчі») йдуть одразу за практичним показом. Їх призначення - забезпечити точне виконання воїнами показаних дій. Якщо необхідно оволодіти складними діями, то ці дії доцільно розбити на окремі елементи й домагатися, щоб ті, хто навчається, навчилися правильно виконувати ці елементи, а потім дії в цілому. У процесі вступних підготовчих вправ офіцер насамперед дивиться за тим, щоб кожен навчився точно, правильно виконувати дії.

Одночасно командир навчає підлеглих систематично здійснювати самоконтроль у певному виді діяльності. З цією метою він знайомить їх з ознаками, за якими можна зробити судження про правильний або неправильний хід роботи, показує, як розпізнавати ці ознаки під час вправ, як попереджати й усувати відхилення від виконання відповідно до інструкції.

Основні вправи мають на меті відпрацювання і закріплення навичок та вмінь. Вони проводяться після того, як особовий склад навчиться правильно виконувати відповідні дії. Забезпечуючи їх точне виконання кожним підлеглим, офіцер поступово підвищує темп дій і доводить його під кінець до необхідного. При формуванні навичок колективної роботи в ході основних вправ велика увага приділяється досягненню узгодженості дій бойової обслуги (екіпажу) на основі засвоєння єдиного ритму і темпу роботи.

Основні вправи проводяться до тих пір, поки воїни повністю не освоють відповідних навичок і вмінь. Показником завершення формування навичок є

самостійність у виконанні прийомів і дій. Сформовані навички та вміння можуть бути закріплені, якщо вони надалі будуть реалізовані на практиці.

Основним шляхом підтримки, розвитку та вдосконалення навичок і вмінь є тренувальні вправи, тобто свідоме багаторазове повторення засвоєної дії (прийому) з поступовим ускладненням умов її виконання при нарощенні фізичного та морального навантаження. В результаті організм воїнів пристосовується до вимог, що зростають, у них підвищується працездатність, удосконалюється бойова майстерність.

Тренування здійснюються як на спеціальних заняттях (стрілецькі, артилерійські), так і у зв'язку з пересуванням особового складу з одного району в інший тощо. Залежно від характеру навичок і вмінь особовий склад під час тренувань діє зі зброєю або без зброї, на матеріальній частині або на тренажерах.

Закінчуються вправи підбиттям підсумків заняття. При цьому дається оцінка дій кожного воїна і вказівки щодо подальшого вдосконалення його навичок і вмінь.

3.6 Практичні роботи

Практична робота на полігоні є однією з найважливіших ланок військової, військово-технічної та бойової підготовки. В сучасних умовах у зв'язку з оснащенням Збройних Сил складною бойовою технікою, обсяг практичних робіт, що виконується особовим складом, значно зріс. Ремонт і обслуговування бойової техніки та зброї, обладнання вогневих позицій, практичні дії в ході тактичних навчань, бойові стрільби, пуски ракет, польоти, чергування на командних пунктах, вахти на бойових постах - усе це технічно, тактично і морально-психологічно готує воїнів до успішних дій в сучасному бою.

До практичної роботи, воїни, як правило, *приступають після того, як засвоять певний обсяг знань, навичок і вмінь*. У ході практичних робіт засвоєне раніше закріплюється, укомплексовується і вдосконалюється. Практичні роботи проводяться у складі відділень, розрахунків, екіпажів і тому відіграють вирішальну роль у формуванні підрозділів, частин та у підготовці їх до виконання бойових завдань.

Перед початком роботи командир проводить інструктаж з підлеглими, ставить перед ними конкретне завдання, пояснює порядок та послідовність дій, вказує заходи безпеки при виконанні практичних робіт. Офіцер нагадує підлеглим про взяті ними зобов'язання і показує можливості їх виконання під час майбутньої практичної роботи.

У ході практичної роботи офіцер спостерігає за діями воїнів, дає необхідні поради, спонукає підлеглих працювати з повною віддачею сил. Нерідко офіцер сам включається у діяльність. При цьому важливо, щоб він не підмінював собою дії підлеглих і не послаблював керівництва їхньою діяльністю.

Після виконання завдання або в кінці дня командир підбиває підсумки зробленого, оцінює дії кожного воїна і підрозділу в цілому, зазначає позитивні і негативні сторони, вказує на причини недоліків.

Практичні роботи лежать також в основі тактичних бойових стрільб, обслуговування польотів. У всіх цих випадках роботи проводяться на полігоні, на морі, у повітрі, в наближених до бойових умовах.

Виконанню роботи на полігоні - у полі, на морі, у повітрі повинна передувати велика підготовка. За вказівкою командира особовий склад повторює відповідні положення статутів, настанов, інструкцій. У деяких випадках проводяться спеціальні тренувальні заняття. Так, тактичним навчанням зазвичай передують тактико-стройові, практичної заняття, на яких методом групових вправ відпрацьовуються елементи майбутнього навчання.

На початку навчань, бойових стрільб, польотів, походів командир ставить перед підлеглими загальне завдання. Командир скеровує діяльність воїнів у ході практичних робіт через постановку перед ними окремих завдань, які визначаються обстановкою, що склалася, або задумом командира і формулюються ним у вигляді наказів і розпоряджень.

Практична робота - складна й різнобічна за своїм характером діяльність особового складу. Так, наприклад, під час тактичних навчань воїни роблять тривалі й напружені марші, готують техніку і зброю до бойового застосування, розгортають підрозділи у бойові порядки, ведуть розвідку, безперервно здійснюють взаємодію тощо. Командир постійно спрямовує увагу підлеглих на основні, головні моменти бойової діяльності, мобілізує їх розумові здібності та фізичні сили на подолання труднощів бойового життя.

Практичні роботи створюють найбільш сприятливі умови для прояву кожним воїном активності та ініціативи. З огляду на це передові офіцери безперервно спонукають підлеглих до творчості, спрямовують їх активність у потрібне русло.

Заняття, що проводяться методом практичних робіт, допомагають не лише поглиблювати знання, удосконалювати вміння та навички, але й з'ясувати недоліки, слабкі місця у підготовці окремих воїнів. Офіцер повинен детально вивчити всі помилки, що допускають його підлеглі, з'ясувати їх причини, допомогти кожному воїну усвідомити і усунути їх в подальшому навчанні.

3.7 Самостійна робота

Для глибокого опанування гуманітарними, військовими та військово-технічними знаннями, вдосконалення навиків і вмінь обов'язково потрібне самостійне вивчення теоретичного та практичного матеріалу. Без самостійної праці ефективності навчання досягнути неможливо. Основними видами самостійної роботи воїнів є робота з друкованими електронними джерелами, тренування, самостійний перегляд і прослуховування інформаційних джерел, робота у мережі Інтернет тощо.

Організуюючи самостійну роботу підлеглих, офіцерові потрібно насамперед навчити воїнів продуктивно працювати, раціонально використовувати час, правильно планувати виконання завдання, критично оцінювати результати зробленого самостійно.

Найскладнішим видом самостійної роботи воїнів є робота з книгою та іншими друкованими й електронними джерелами. Як показує досвід, її успіх багато в чому залежить від уміння кожного воїна послідовно і правильно працювати над текстом. Навчити його цьому - обов'язок командира.

При вивченні літературних джерел доцільно дотримуватися такої послідовності: спочатку прочитати заданий текст у порівняно швидкому темпі, при цьому прагнути зрозуміти загальний його зміст. Потім слід більш повільно прочитати текст і глибше обдумати суть кожної фрази, кожного абзацу в цілому. Особливу увагу потрібно надати визначенням, схемам, кресленням, таблицям, що трапляються в тексті. При повторному читанні доцільно скласти план-конспект прочитаного.

Після цього треба спробувати подумки відтворити прочитане, повторити і тим самим закріпити знання й перевірити себе. У деяких випадках у процесі відтворення прочитаного воїни заглядають в текст. Проте це слід робити лише тоді, коли не вдається пригадати зміст матеріалу.

У тих випадках, коли воїнам доводиться користуватися одночасно кількома книжками, необхідно їм підказати, яка книжка має бути взята за основу. Як правило, це статут, підручник або навчальний посібник. Решта книжок, газет, різного роду довідників, зокрема й інтернет-джерела, залучаються після вивчення основного посібника.

Особливої уваги слід надавати самостійній роботі воїнів над творами класиків психології і педагогіки, найкращих мислителів світу, видатних громадських діячів різних часів. Офіцер має показати, як треба працювати над першоджерелом, на що слід звернути увагу в першу чергу, які життєві факти слід продумати у зв'язку з роботою, що вивчається, як ліпше скласти план-конспект прочитаного.

У зв'язку із систематичним підвищенням загальної грамотності й культурного рівня воїнів, особливо молоді, роль та значення самостійної роботи в навчанні воїнів безперервно зростають. Тому офіцерам необхідно постійно розвивати у підлеглих навички роботи з книгою.

3.8 Методи програмованого навчання

Стрімкий науково-технічний прогрес активно впливає на зміст, організацію і методику навчання. Одним із проявів цього є програмоване навчання, яке знаходить нині широке розповсюдження в армії.

Головна особливість програмованого забезпечення - ефективне управління пізнавальною діяльністю тих, хто навчається. Воно здійснюється на основі спеціальної (навчальної) програми. У ній викладено не лише зміст

матеріалу, але й ті функції, операції, які мають вдосконалювати студенти-воїни, щоб оволодіти відповідними знаннями, навичками й уміннями.

За своєю структурою навчальна програма може бути лінійною, розгалуженою або змішаною.

Матеріал навчальної програми може бути представленим як за допомогою спеціальних електронних навчальних посібників (програмний підручник, картка завдання), так і за допомогою технічних засобів (машини, машини-екзаменатори, тренажери з програмними приставками тощо).

Досвід показує, що більш ефективним є програмоване навчання, що здійснюється у *спеціально обладнаних класах з використанням комп'ютерів*. Комп'ютери воїнів у спільній мережі з викладачем дозволяють автоматизувати деякі елементи управління пізнавальною діяльністю тих, хто навчається, звільнити їх від одноманітних, механічних операцій. Але, при цьому, недоліком є спрощення процесу навчання, коли тестування вимагає від тих, хто навчається, вибору з правильної відповіді на контрольне питання.

Специфічну роль у програмованому навчанні має зворотний зв'язок. Він покликаний оперативно інформувати тих, хто навчається, про хід та результати навчальної роботи, сприяти перевірці правильності обраного методу роботи, попереджати пропуски у вивченні навчального матеріалу. Зворотний зв'язок є складовим елементом програмованого навчання і створює можливості для більшої активності та самостійності воїнів, для більш якісного відпрацювання ними навчальних завдань.

Програмоване навчання має низку переваг. Воно потребує ретельнішої попередньої логічної обробки матеріалу, дозволяє більшою мірою індивідуалізувати навчання, збільшити обсяг самостійно виконаної роботи, підвищити активність тих, хто навчається, підвищити рівень управління їх пізнавальною діяльністю. При нинішніх засобах і рівні теоретичної розробки навчальних завдань можна досягнути значного підвищення якості навчального процесу.

Методи програмованого навчання і його окремі елементи виправдовують себе при формуванні у воїнів навичок роботи з бойовою технікою, при здійсненні первинного контролю за підготовкою, для практичних занять та заліків, при вивченні окремих питань у години самостійної роботи. Безумовно, з розвитком науки і техніки можливості програмованого навчання зростають.

Особливо слід підкреслити, що при програмованому навчанні *провідна роль у навчальному процесі належить педагогу* (командирові, інженеру), офіцерові. Методи програмованого навчання ефективні лише тоді, коли вони органічно поєднуються з традиційними (усний виклад навчального матеріалу, його обговорення тощо), коли індивідуальна навчальна робота доповнюється колективною і коли у взаємозв'язку з іншими частинами педагогічного процесу використовуються всі технічні засоби навчання відповідно до їх дидактичного призначення, структурі заняття.

Умови застосування основних методів навчання воїнів стають більш ефективними. При виборі методів навчання для майбутнього заняття

командир виходить з характеру навчально-виховного завдання, змісту навчального матеріалу, рівня підготовленості підлеглих, стану матеріальної бази. Велику роль при цьому відіграє елемент творчості, здатність та вміння офіцера критично поставитися до свого досвіду, відкинути застарілі прийоми та використовувати усе найпередовіше в методиці навчання.

Контрольні питання

1. Що сприяє формуванню у воїнів наукового, гуманістичного світогляду, мобілізує їх на втілення в життя національної ідеї, на зміцнення військової дисципліни і успішне оволодіння військовою справою?
2. Який вид заняття більш за все сприяє вільному виявленню особистих думок з того чи іншого питання?
3. Кого вважають основоположником педагогіки як науки?
4. Що визначило розвиток педагогіки як науки?
5. Хто належить до плеяди педагогів-гуманістів епохи Відродження?
6. Хто з педагогів, досліджуючи суперечності, що властиві всім педагогічним явищам, стверджував: “Нічого немає постійного, крім змін”?
7. Чому в педагогіці поняття “виховання” вживають у декількох аспектах?
8. Проблеми виховання людини вивчають різні суспільні науки. Які саме?
9. Як називають педагогічну галузь, що вивчає соціальне виховання людини в контексті соціалізації?
10. Назвіть педагогічну галузь, яка займається порівнянням систем освіти різних країн.
11. Що належить до основних педагогічних категорій?
12. Чим є виховання за своєю суттю з погляду педагогіки?
13. Якщо виховання — це процес, то що з погляду педагогіки є свідченням його ефективності?
14. Хто із класиків був основоположником розробки предмета педагогіки у руслі теорії виховувального навчання?
15. Виховання як педагогічна дія зорієнтоване на отримання певного результату. Якого саме?
16. Які методи дослідження належать до опитувальних (статистичних)?
17. Які методи належать до методів теоретичного вивчення й пізнання, що дають змогу з’ясувати внутрішню структуру об’єкта дослідження?
18. Які вимірні шкали використовують у науково-педагогічних дослідженнях?
19. Яке з визначень ґрунтовніше визначає суть процесу розвитку людини?
20. Процес соціалізації призводить до нівелювання особистості чи стає чинником її індивідуалізації?
21. Що найбільше впливає на розвиток особистості? Наведіть аргументи.

22. Що є визначальним у процесі розвитку молодшої людини у різні вікові періоди?
23. Хто заклав основу спеціальних методик початкового навчання?
24. Кого вважають засновником порівняльної педагогіки?

ТЕМА 2 ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ОФІЦЕРА, ЯК ОСНОВА ВІЙСЬКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

ЗАНЯТТЯ 4 Принципи виховання воїнів

4.1 Поняття про принципи виховання

Принцип виховання - вихідне (початкове) педагогічне положення, що відображає закономірності даного процесу і слугує нормою діяльності вихователів. Відображаючи в узагальненій формі багаторічний досвід виховання, вимоги об'єктивних законів і закономірностей виховного процесу, принципи виховання дозволяють систематизувати та впорядковувати виховну діяльність, здійснювати її свідомо, злагоджено, педагогічно грамотно. Знання принципів дає можливість командирам і офіцерам виховної структури творчо вирішувати виховні завдання, правильно визначати педагогічну тактику в конкретній ситуації, найдоцільніше обирати засоби, прийоми та методи педагогічного впливу на воїнів.

Принцип гуманістичної цілеспрямованості додає всій системі виховання воїнів змістовності, забезпечує внутрішній зв'язок між усіма засобами, прийомами, методами і формами виховання. Цей принцип відображає закономірну обумовленість виховання воїнів гуманістичною спрямованістю нашого суспільства і його Збройних Сил, інтересами народу, його ідеями. Цей принцип відображає також об'єктивну обумовленість виховання воїнів вимогами до наявності у них якостей, які пов'язані зі збройним захистом інтересів Української держави у просторі загальнолюдських цінностей буття. Реалізація принципу гуманістичної цілеспрямованості передбачає виконання ряду вимог, які висуваються до діяльності командирів і офіцерів виховних структур. До них належать: ясне й чітке усвідомлення цілей і завдань виховання воїнів; високий взаємозв'язок всіх аспектів виховної роботи; планування процесу виховання; доцільність у виборі засобів, прийомів, методів і форм виховання; наполегливість і цілеспрямованість у досягненні виховних цілей та завдань; формування у воїнів зацікавленого й активного ставлення до мети і завдань виховання, включення їх у процес самовиховання. Принцип гуманістичної цілеспрямованості виховання вимагає, щоб командири та офіцери виховних структур ясно і чітко усвідомлювали мету і завдання виховання воїнів, мали повне уявлення про ті якості, які повинен мати сучасний воїн. Без усвідомлення мети виховання успішна виховна робота неможлива. Свідомою метою, як відомо, завжди визначає способи і характер дій людини. Мета гуманістичного виховання на відміну від комуністичного не має класового характеру, але визначально впливає на зміст і методику виховання.

Гуманістична цілеспрямованість процесу виховання передбачає вміння вихователів впливати на свідомість воїнів, озброювати глибоким розумінням

перспектив розвитку країни у просторі інших держав світу; виховувати у них відданість Батьківщині, ненависть до можливих ворогів, свідоме ставлення до військової дисципліни, відповідне ставлення до праці, шанобливе ставлення до державної та будь-яких інших форм власності, розвивати професійний інтерес до бойового навчання, бойового чергування, вартової служби.

Виховання воїнів реалізується у твердій і поступальній орієнтації на відповідність проведення всіх необхідних форм виховної роботи, ідеї утвердження українського способу життя та гуманістичній моралі народу України.

У процесі гуманістично спрямованого виховання можливим є розвиток у воїнів свідомості та самосвідомості, почуття поваги до всіх народів інших країн, розвиток громадянськості, активної життєвої позиції щодо зміцнення обороноздатності країни і підвищення боєготовності її Збройних Сил.

Гуманістична цілеспрямованість у вихованні воїнів передбачає конкретні форми виховної роботи, мобілізацію воїнів на виконання актуальних завдань, що стоять перед підрозділом, військовою частиною. Вона передбачає індивідуальну роботу з кожним воїном, врахування умов, у яких перебуває частина чи корабель, можливостей гарнізону, військово-морської бази, міста.

Важливою вимогою розглянутого принципу є доцільний вибір засобів, прийомів, методів, форм виховання. Офіцерові виховних структур необхідно серйозно продумувати кожну виховну дію, виробляти в собі вміння враховувати індивідуальні особливості воїнів, силу військового колективу, проявляти гнучкість у виборі засобів, прийомів і методів виховання.

Реалізація цілей гуманістичного виховання, формування якостей воїнів, становлення військового колективу - процес складний, важкий і тривалий. Враховуючи ці особливості виховання, офіцерам необхідно виявляти наполегливість, завзятість, твердість у подоланні труднощів на шляху до досягнення мети, педагогічне терпіння.

Цілі виховання досягаються успішно тоді, коли воїни самі переймаються свідомим ставленням до них. У цьому випадку цілі виховання сприймаються внутрішньо і переходять у цілі самовиховання, стають життєвою потребою військового колективу і кожного воїна. Це досягається систематичною роботою з розвитку у воїнів свідомого ставлення до самовиховання, переконливим показом залежності перспектив служби, успіхів у бойовій і гуманітарній підготовці від самовдосконалення воїнами своїх особистих якостей розвитку майстерності.

Свідоме здійснення цілей і завдань виховання воїнів ґрунтується на поточному та перспективному комплексному плануванні виховної роботи. План-проект вносить організованість, упорядкованість і сприяє єдності дій всіх суб'єктів виховного процесу, дозволяє охопити всі сторони виховання, подолати елементи стихійності, що виникають при відсутності плану.

Реалізація принципу гуманістичної цілеспрямованості припускає специфічну систему пізнавальних та оціночних дій командирів у їх

зверненості на турботу про людей, вплив громадських організацій, що забезпечують високий рівень усього виховного процесу воїнів.

4.2 Зв'язок виховання з життям та з вимогами бойової діяльності

Джерелом сили особового складу армії є його нерозривний зв'язок з духовними ідеалами народу, життям країни, науково-технічним та культурним розвитком суспільства.

Принцип тісного зв'язку виховання з життям вимагає будувати виховну роботу таким чином, щоб усі військовослужбовці глибоко розуміли хід і перспективи суспільного розвитку, правильно розбиралися в подіях у нашій країні і в усьому світі, глибоко усвідомлювали особисту відповідальність за захист Вітчизни. Важливою вимогою розглянутого принципу є формування у воїнів розуміння необхідності постійної роботи і зусиль, що мають бути спрямовані на підвищення матеріального добробуту і культури народу, на зміцнення могутності Батьківщини, добробуту її громадян.

Зв'язок виховання з життям передбачає широке ознайомлення воїнів з життям краю, області, міста, де проходить їх військова служба, зміцнення зв'язків підрозділу з колективами трудящих, наукових і культурних установ, навчальних закладів. Це зобов'язує командирів і офіцерів виховних структур використовувати всі можливості для зміцнення дружби між усіма народами держави з метою єднання їх справою захисту і зміцнення своєї країни. Зв'язок виховання з життям означає формування у воїнів глибокого розуміння природи і закономірностей можливої сучасної війни із застосуванням сучасних засобів масового ураження. Весь навчально-виховний процес, все життя і діяльність воїнів слід підпорядкувати формуванню у них моральної та психологічної готовності до збройної боротьби із сильним, підступним, добре технічно оснащеним і психологічно підготовленим ворогом.

Виховує людину як воїна *історична правда*. Історичну правду колись можна було почути від кобзарів, які мандрували Україною і поширювали правду, вчили народ мислити, звеличували гідність, силу, красу й подвиги богатирів (героїв), сприяли високому рівню національної свідомості, зберігали нашу гідність у мові, що зачаровувала мелодійністю. Кобзар - український народний співець і музикант. Кобзарі були творцями, хранителями і передавачами народної творчості у формі історичних пісень, дум (мелодійних речитативів змінюваних форм), релігійних піснеспівів, а також казок та переказів, супроводжуваних грою на кобзі, лірі або бандурі, звідки інша їхня назва - лірники або бандуристи. У своїй творчості кобзарі утверджували дух українського народу, основи християнської моралі. Кобзарі були творцями славнозвісних дум та історичних пісень, що відображали найважливіші події життя українського народу впродовж багатьох століть і закликали його на боротьбу проти поневолювачів. Сюжети дум та пісень про боротьбу проти турецько-татарських нападників і

польської шляхти стали важливими історичними джерелами, створеними кобзарями - безпосередніми учасниками подій - під час походів або після них. Героями творів кобзарів ставали улюблені в народі історичні постаті: Самійло Кішка, Байда, Маруся Богуславка, Богдан Хмельницький, Петро Сагайдачний, Петро Дорошенко, Іван Богун ...

Кобзарі завжди прославляли бойові походи Війська Запорізького, над усе любили пісню, були охоронцями бойової слави України.

Безіменні народні співці-педагоги передавали з покоління в покоління своє мистецтво, яке виховувало в народі патріотизм, почуття національної гордості, високу духовність.

Тарас Шевченко зріс як поет, художник, а головне - полум'яний захисник України на кобзарських думках та піснях, з поваги до цих народних співців назвав збірник своїх творів «Кобзарем», а в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» зауважив, що коли б грецький сліпець Гомер воскрес і послухав хоч одну думу у виконанні українського сліпого співця, «то розбив би на тріски свій козуб, званий лірою, і пішов би міхоношею до самого бідного нашого лірника»...

Мистецько-історичне явище кобзарства сприяло славі українців-русичів як люблячих волю і гордих людей, що віддавали належне іншим народам, але ніколи не схиляли своєї голови перед ворогами, виховували молодь на кобзарських думках. Кобза не вмерла разом з епохою, кобза надто міцно пов'язана з національними елементами української культури, бо новий економічний і культурний етап вимагає повернення до вітчизняної історії і її осмислення. Широке використання кобзи бандури в сучасних умовах сприяє становленню молодої людини як захисника країни. Численні кобзарські гуртки і капели бандуристів є знаними як за межами країни, так і серед її культурної еліти, зокрема військової. Кобза та бандура орієнтують «музичний фронт» на «часи гетьманів» та «козацької романтики». Кобзарі та лірники описані Гнатом Хоткевичем у матеріалах про народну творчість в її національному прояві. Жива історія України, всі її пісні, її музика, поезія, музеєзнавство стає в нагоді формуванню захисника країни, живе у творчості сучасних лірників-кобзарів.

Вихованню воїна української армії сприяє залучення до знання становлення особистості таких геніальних діячів, як Т. Г. Шевченко, В. І. Вернадський, П. Конашевич-Сагайдачний, М. Драгомиров, І. Липа та Ю. Липа.

Індивідуальний і сукупний психологічний портрет цих видатних діячів значною мірою відбиває якості ідеальної особистості громадянина й захисника країни та викриває певні тенденції процесу її творення.

З дитячих років Тарас виявив надзвичайну допитливість розуму щодо історії свого краю. Він уважно прислухався, коли, бувало, дід чи батько починали розповідати про якусь подію з минувшини України. Батько Т. Г. Шевченка був досить грамотний і начитаний, любив переказувати життя святих і подвижників благочестя. Дід же як живий свідок Коліївщини розповідав про героїв цього періоду історії. Такі розповіді не могли не

вплинути на формування майбутнього художника і поета, насамперед - як громадянина.

Т. Г. Шевченко любив слухати народні пісні й завжди розпитував про різні сторони народного буття.

Т. Г. Шевченко брав участь у подорожах до монастирів, де задовольняв свою цікавість стосовно історичних подій минулого.

Змалку у Т. Г. Шевченка було розвинуте почуття справедливості і власної гідності.

Будучи кріпаком пана Енгельгардта, Т. Г. Шевченко був змушений брати картини із зображенням різних історичних героїв та копіювати їх. І в цьому також виявилася можливість активно споглядати картини значних історичних подій.

Вся художня і літературна творчість геніальної людини сповнена реалістичністю народного буття, знанням етнографії.

Т. Г. Шевченко творив як духовний лідер українського народу. Потяг по волі, біль за волю рідного краю, спроби пробудити народ до боротьби проти знущань поневолювачів, - усе це знайшло відображення в його житті і творчості як громадянина. У своїй творчості Т. Г. Шевченко зображує представників демократичної еліти, в реальному житті - спілкується з багатьма представниками еліти України та Росії того часу.

Велике бажання вчитися, висока працелюбність, волелюбність, витривалість, талановитість і патріотизм лежать в основі його феноменальної природи як творця, мислителя і громадянина.

Звернімося до історії і розглянемо становлення особистості ще одного славетного патріота України - П. Конашевича-Сагайдачного.

П. Конашевич-Сагайдачний, про дитячі та юнацькі роки якого збереглися надзвичайно скупі відомості, народився в с. Кульчиці поблизу Самбора на Львівщині, у сім'ї дрібного українського православного шляхтича. Дістав початкову домашню освіту, а згодом навчався в Острозькій академії та Львівській братській школі. Наприкінці XVI століття подався на Запоріжжя, де швидко здобув авторитет. Блискучий полководець, мудрий політик і талановитий дипломат Петро Конашевич-Сагайдачний здобув заслужену пошану сучасників.

Перебування Сагайдачного у Львівській братській школі, мабуть, мало вплив на підтримку гетьманом української православної церкви. Відкритий вступ Війська Запорізького до братства мав для українського руху важливе значення. Він засвідчив, що козацтво підтримує братський дух і готове захищати його силою своєї зброї від будь-яких утисків і переслідувань. Завдяки цьому стало можливим повернення Українській православній церкві її ієрархів (1620). Перетворення козацтва на провідну верству українського суспільства, впорядкування козацького війська і підвищення його боєздатності - заслуги насамперед П. Сагайдачного. Завдяки йому Київ відновив своє значення релігійного, а відтак і духовного центру України.

Аналіз біографічних даних наших предків дозволяє звернути увагу на якості, які характеризували відданих батьківщині громадян. Серед багатьох

якостей українського народу, що можуть бути віднесені до громадянських, виділяється *відповідальність за долю країни*. Прикладом такої відповідальності є доля П. Іваненка - канцеляриста козацького війська, що певний (недовгий) час був гетьманом. Його слова збережені віками: «І якщо ніхто не хоче взятися за діло, то я сам за весь український народ...».

Гетьман України, поважаючи традиції, він оглядався на громадську думку, здорову громадянську суспільність. Г. Хоткевич у книзі «Два гетьмани» вказує на те, що справжні державотворці намагалися всіма силами працювати на цілість рідного краю. Характеризуючи прийняття життєво важливих рішень гетьманом, Г. Хоткевич вказував, що при прийнятті рішень гетьман «зважав на козацьке походження людини, її інтелігентність, думку рідних та сторонніх людей з народу, щоб не визвати в нашій вільній народі осуд» [14]. Поважання традицій є характерним для національного українського характеру.

Вільнолюбство, пошана гідності людини, конституційна демократія, звертання до традиції при прийнятті життєво важливих рішень - характерні якості громадянина України. Виходячи з аналіз утворів Д. І. Яворницького [23], українському військовикові була характерна: велика пошана до праці, потреба ладу й порядку в усьому, мужність і відважність, християнськість (християнськість, як відомо, є характерною якістю українського воїownika), любов до пісень, музики, кобзи, благодушність, щедрість і безкорисливість, схильність до щирої дружби, повага до заслужених воїнів, простота, помірність у потребах (при цьому Д. І. Яворницький вважав одною з найважливіших причин непереможності те, що серед козаків поширеним було переконання: «тільки той, хто переміг у собі надмірні потреби, в змозі перемогти ворога»), винахідливість, гостинність, чесність, військова доблесть, життєрадісність, самозаглибленість, ліризм, естетизм, філософічність. Д. І. Яворницьким визначено і негативні якості українців: схильність перебільшувати власні подвиги, лінощі, схильність до гуляння в перерві між військовими баталіями, тенденції до взаємної боротьби, вольовий максималізм і агресивність.

Вшанування українських традицій бачимо в постаті видатного воєначальника *М. І. Драгомирова*. М. І. Драгомиров - бойовий генерал, видатний тактик, засновник військової педагогіки, відомий публіцист, талановитий адміністратор, професор, почесний член Київського та Московського університетів, Королівської академії у Стокгольмі. З його ім'ям пов'язані важливі сторінки історії військової справи другої половини ХІХ - початку ХХ ст. Продовжуючи боротьбу з консерватизмом і відсталістю, що панували в російській армії, М. І. Драгомиров намагається переконати військове керівництво, що армія повинна перебудовуватися і переозброюватися свідомо, що військове виховання використовує переважно сферу волі та сферу розуму, що виховання важливіше за навчання, бо військова справа більш вольова, аніж розумова, навіть на тлі вдосконалення зброї та військової техніки.

Царська Росія широко використовувала у своїй армії численну силу людей неросійської національності, надто багато було українців. Тож, намагаючись пом'якшити умови перебування солдатів у казармах та військових підрозділах, командувач дбав, аби люди з однієї місцевості зосереджувалися в одній частині, а не розміщувалися по всьому округу. Він не раз підкреслював, яке величезне значення у справі піднесення та підтримки боєздатності військ має рідна мова солдатів та їхня рідна пісня. Як тонкий психолог, М. І. Драгомиров заохочував у військових частинах співи народних пісень, зокрема українських, які любив і сам.

У численних працях М. І. Драгомиров намагався ґрунтовно розглянути низку актуальних на той час питань морально-психологічних основ військового мистецтва і, головне, не лише теоретично обґрунтувати вироблену ним систему навчання та виховання військ, а й підтвердити її дієвість на практиці. Ще не один дослідник захоплюватиметься його завзяттям вихователя, військового вчителя та його глибоко оригінальним мисленням військового теоретика. Заходами вченого було створено вітчизняну військово-педагогічну школу військового виховання та навчання військ. Вона базувалася на цілій низці засад, таких, як патріотизм, гуманність, високе почуття обов'язку, свідоме ставлення до ратної справи, доцільність, системність, міцне і тривале засвоєння знань, наочність, особиста участь офіцера в навчальному процесі.

Торкаючись військово-педагогічних поглядів М. І. Драгомирова, зазначимо, що одним з головних його постулатів було те, щоб із новобранця за допомогою виховання та вишколу підготувати справжнього вояка, *не зламавши в ньому гідності людини*. Його ідеї були тісно пов'язані з вимогами бойової практики військ, вирізнялися прагненням до всебічного розвитку особистості солдата, його моральних якостей, ґрунтувалися на свідомості обов'язку.

В Україні з козацьких часів цінувався свідомий труднощів, невигод, потреб батьківщини і своїх обов'язків громадянин-воїн, який потрібен країні в сучасну Пору і на майбутнє.

Наступна обрана нами на сторінках історії постать В. І. Вернадського. *В. І. Вернадський* - перший президент Української Академії наук, мав славних і видатних предків, які у свій час боролися за незалежність України та перебували у Запорізькій Січі. Рано навчився читати і проводив чимало часу з книгами. Особливо любив географічні та історичні видання. Багато спілкувався з людьми, які захоплювалися науково-філософськими пошуками. Отримав якісне навчання з мов, історії та філософії. Навчався в Петербурзькій класичній гімназії, яка була багата традиціями та високою науковістю. Першою науковою роботою В. І. Вернадського стала робота з історії.

Серед визначних імен величних носіїв української духовності є імена Івана Липи та Юрія Липи. Як прийшло до них розуміння необхідності самостійності України?

Початок треба шукати в сім'ї, чесній трудящій родині, коріння якої - у полтавських козацьких традиціях. Зовнішністю, твердим характером і внутрішньою дисциплінованістю І. Липа походив на матір; його працьовитість, повага до звичаїв предків і релігійність - від неї. Літом 1891 року І. Липа з товаришами заснував Братство тарасівців, метою якого було добиватися повної автономії України. Організація діяла в Києві, де він вчився на юридичному факультеті університету ім. Св. Володимира. І. Липа лікував хворих людей, навіть душевно хворих; душа людини його цікавила завжди і він вважав головним зрозуміти людську сутність. Розумів, що без національної церкви країна не може зміцніти, і підтримував її. Своєю літературною творчістю і життєвим шляхом І. Липа стверджував те, що людину треба змалку готувати бути активним у житті, прагнути до ідеалу. Своім твором «Мати» І. Липа показав люблячу матір, яка знає жорстокість світу і готує своє дитя ввійти у світ борцем, що може подолати будь-які труднощі. Для цього вона кидає свого сина в прірву і спостерігає, як він прагне вибратися з неї, при цьому вона готова прийти на поміч тільки в разі смертельної небезпеки. І. Липа дуже любив море і прагнув до нього. До останнього подиху вірив у велике майбутнє України. Помер на руках І. Огієнка.

І. Липа єдиного сина виховав патріотом, навчив завзято працювати, а для відпочинку змінювати види діяльності. Юрій Липа став достойним сином і продовжувачем справи свого батька. Під впливом І. Липи Ю. Липа створив Причорноморську доктрину, підкреслюючи те, що Чорне море і регіон, який до нього прилягає, є економічною і духовною опорою для чорноморських країн. Україні належить перше місце серед чорноморських країн зі врахуванням її території, багатства і енергії населення. Мабуть, любов батька до цього краю вплинула на думки і дії Ю. Липи, важливість яких важко переоцінити як для України, так і для її Південноукраїнського регіону. Свою трилогію всеукраїнської думки «Призначення України» (1938) Ю. Липа присвятив батькові, за його словами, «пам'яті того, хто народився в столиці Митридата Великого, виріс на Чорному морі і був засновником «Братства тарасівців».

Усі ці та інші численні факти біографії і поглядів видатних громадян країни - як військових, так і духовних її провідників (Т. Г. Шевченка, Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, О. В. Сухомлинського та ін.) свідчать про те, що громадянський розвиток особистості починає формуватися ще у ранньому віці.

Атмосфера, в якій проводила людина юнацькі роки, демократичний дух навчального закладу, товариство, громада, вчителі відіграють важливу роль. У період юнацьких років, у навчанні видатні громадяни країни проявляли значний інтерес до історії рідної країни, подій в країні і прагнули вивчати свою рідну мову. Це є типовим фактором становлення громадянськості та патріотизму.

Велике значення мають особистісні якості батьків і родинного середовища. Важливу роль відіграє батько та матір, мудрість родичів. Якості

батьків та близьких родичів, ставлення близьких до рідної країни, культури українського народу, її релігійних традицій виступають як вирішальний фактор особистісного зростання людини як громадянина у процесі засвоєння моральних принципів життя. Якщо батьки та близькі родичі, наставники чи вчителі активно і цілеспрямовано, свідомо та всім укладом життя стверджують власні громадянські якості, це стимулює особистість на її перших кроках до громадянства.

Таким чином, біографічні дані свідчать, що найкращим методом виховання громадянськості воїна є приклад способу життя дорослих, при якому дитину виховує обстановка в домі та навчальному закладі, де проходить становлення її як особистості. В таких обставинах обдарована природою особистість відшукує духовні, моральні, пізнавальні орієнтири, які кладе в основу власного життя.

Високий рівень розвитку якостей захисника країни спостерігається у тих осіб, хто стає уважним спадкоємцем духовно-морального досвіду попередніх поколінь - розвиває у собі всі найкращі поняття й ідеали, що передаються в родині та народі. Ранні роки особистісного становлення дитини як громадянина зазвичай характеризуються наявністю в її оточенні однієї людини чи декількох осіб, які з любов'ю до маленького громадянина і з такою ж теплотою розповідали їй про рідний край, знайомили з мистецтвом народу та його героїкою. Знаковим стає наявність яскравих духовних вражень у дитинстві та юнацьких роках, зокрема спілкування з освіченими й високодуховними людьми, а також високий демократизм навчального закладу, де навчалась людина в юнацькі роки, висока науковість викладання та наявність яскравих особистостей викладачів, - з одного боку, з іншого - великий інтерес самих вихованців до історії і мови рідного народу.

В результаті заходів військово-патріотичного виховання, під впливом різних джерел інформації, занять з допризовної підготовки формується готовність особистості до служби в армії. Загалом, як це зазначає доктор психологічних наук, професор Михайло Іванович Томчук, *мотивація допризовної підготовки юнаків* являє собою складне динамічне утворення, яке зазнає змін залежно від рівня розвитку особистості у попередньому віці, від конкретних соціальних умов життєдіяльності, особливостей навчально-виховних впливів. Джерела інформації суттєво впливають на соціально-психологічну готовність юнаків до служби в армії. Проте готовність до служби залежить не лише від кількості джерел впливу, але й і від змісту матеріалу і як вони подаються. Соціально-психологічну готовність особистості до служби в ЗСУ детермінують заходи військово-патріотичного характеру, які проводяться з юнаками - військово-патріотичні ігри, змагання, конкурси, екскурсії у військові частини, походи до місць героїчної історії українського народу, обговорення кінофільмів, книг тощо. Юнаки з великим інтересом прагнуть брати участь у виховних заходах, які вимагають від них активного, творчого ставлення до їх організації та проведення. У них юнаки роблять спробу перевірити й оцінити власні можливості, рівень підготовленості до майбутньої служби. Особливо важливими для

старшокласників є різні види військово-спортивних змагань, конкурсів, походів, які виконують як інформаційну, так і розвивальну функції: сприяють розвиткові у них якостей, які необхідні справжньому чоловікові, майбутньому захисникові держави (вольових, фізичних, інтелектуальних тощо).

Важливого значення має також кількість та якість зустрічей юнаків з ветеранами війни, працівниками військкоматів, громадських організацій, обговорень книг, кінофільмів про життя і службу воїнів ЗСУ, вечори запитань і відповідей на військову тематику. Все це позитивно позначається на готовності учнів до військової служби.

Готовність до військової діяльності складається з мотиваційної, соціально-психологічної, військово-професійної та емоційно-вольової готовності. Формування в учнів, особливо у юнаків, мотиваційної основи військової служби є одним з найважливіших із найскладніших питань. На динаміку мотивації військової служби юнаків впливають як їх вікові, індивідуальні особливості, так і соціальні фактори. Військова служба, залежно від власних поглядів, установок на життя, професійної спрямованості особистості, має для кожного юнака свій смисл. Для одних вона стає періодом подальшого розвитку, вдосконалення, для інших, у яких негативна установка на армію, - перешкодою у досягненні своїх індивідуальних планів. Найбільшу вагомість у структурі провідних мотивів молодших школярів, підлітків і юнаків мають мотиви вдосконалення особистості в умовах військової діяльності, а також мотиви розвитку та вдосконалення особистості, соціально значущі, мотиви престижності служби.

Юнаки, які мріють стати професійними військовими, прагнуть знати більше про порядок вступу до військових інститутів, про особливості вступних іспитів, вимоги, які ставить та чи інша професія до особистості людини та багато іншого.

Формування готовності особистості до служби в Збройних Силах України проходить в рамках єдиного навчально-виховного процесу. Його результативність залежить не лише від впливу зовнішніх факторів, але й від рівня сформованої в учнів загальної мотивації. Актуалізація уявлень юнаків про армію приводить до виникнення у них різних за силою і змістом потреб у підготовці до майбутньої служби. Ці потреби розгортаються в кожного індивіда в певні дійові спонуки, і їх реалізація відбувається в юнаків як спонтанно, шляхом індивідуальної діяльності, так і в процесі цілеспрямованої групової навчально-виховної діяльності на заняттях з допризовної підготовки.

Всі можливі детермінанти, які спонукають юнаків до засвоєння допризовної підготовки, до початкового військового навчання класифіковані за своїм змістом і спрямованістю на сім раніше названих груп мотивів: 1) соціально значущі; 2) військово-професійної спрямованості; 3) престижності предмета; 4) пізнавальні; 5) мотиви розвитку і самовдосконалення особистості; 6) викладач допризовної підготовки як взірець, приклад для наслідування учнями; 7) мотиви примусу.

Провідними мотивами вивчення допризовної підготовки визначено три групи: соціально значущі, пізнавальні та мотиви розвитку, вдосконалення особистості. Групу другорядних, менш вагомих мотивів становлять мотиви військово-професійної спрямованості, престижності предмета, викладач як взірець, приклад для наслідування та мотиви примусу (М. І. Томчук). В юнацькому віці розпочинається чітка диференціація учнів за професійними інтересами, а тому в деякої частини з них проявляється військово-професійна спрямованість особистості. Більшість таких старшокласників прагнуть до цього і мають стійкі військово-професійні мотиви

У таких учнів значно вища від інших загальна мотивація допризовної підготовки і строкової військової служби, чітка професійна спрямованість особистості, плани на майбутнє.

Суттєвого розвитку і поглиблення з початком вивчення допризовної підготовки зазнають пізнавальні мотиви.

Отже, значна роль у реалізації концепції формування військ оборони належить допризовній підготовці. Щоб стати воїном, юнак має оволодіти польовою службою - взаємодією у різних бойових ситуаціях, основами зв'язку, нагляду та розвідкою, розумінням діяльності підрозділу у наступі і обороні, маршовою підготовкою; основами озброєння (знанням системи Калашникова, бойових властивостей сучасної зброї, легких видів озброєнь гранат та зброї ближнього бою); військова організація (біг та інші види пересування, транспортування, оснащення та марш); вогневою підготовкою (внутрішня балістика, зовнішня балістика, положення ведення вогню, вогнева практика, нічні стрільби); маскуванню (загальні основи, маскування позицій,); мінно-саперною справою; внутрішньою та караульною службою; медичною допомогою пораненим.

Таким чином, офіцер має повною мірою реалізувати принцип зв'язку виховання воїна з життям народу країни, видатними його діями, зі врахуванням вимог гуманістичних і вимог сучасного бою - у зміцненні військової дисципліни, в розвитку у воїнів свідомості та активності, у підвищенні своєї бойової майстерності, прагненні стати взірцем майстерності у бойовій і гуманітарній підготовці.

4.3 Виховання у колективі

Колектив - це цілісність при збереженні індивідуальності, форма об'єднання людей для спільного виконання суспільно корисних завдань. Одночасно він виступає в ролі вихователя. В суспільстві хороший колектив сприяє формуванню найкращих рис і якостей людей. В колективі взаємовідносини між людьми будуються на основі товариської співпраці і взаємодопомоги, дружби, турботи колективу про кожного свого члена, уваги до його потреб, взаємної вимогливості. Особливого значення набуває колектив у вихованні колективізму в умовах військової діяльності. Високорозвинене почуття колективізму в особового складу армії є джерелом

високого морального духу, рішучості та завзяття у бою. Військовий колектив має велику виховну силу, яка визначається ступенем його зрілості, цілеспрямованості, згуртованості, організованості, принциповості, взаємної вимогливості, чуйності до товаришів. Ці якості з'являються лише в результаті цілеспрямованої роботи з колективом.

Становлення і розвиток колективу визначається низкою умов. Важливе значення має активна і цілеспрямована організована діяльність офіцерів підрозділів. Командир підрозділу, офіцери виховних структур як організатори колективу мобілізують підлеглих на добросовісне виконання військового обов'язку, формують і спрямовують суспільну думку колективу, спираються на неї у виховній роботі. Вони систематично виховують у підлеглих почуття честі і особистої відповідальності за загальні успіхи, чуйність і увагу до товаришів, принципову взаємну вимогливість, *не допускають хибного розуміння товаришкості, як кругової поруки*.

Командир і офіцери виховних структур успішно вирішують завдання щодо згуртування та розвитку колективу, якщо вони зуміли об'єднати навколо себе актив підрозділу - ядро колективу.

Воїни згуртовуються в єдиний, дружний колектив тоді, коли набувають досвід і звички підпорядковувати свої особисті інтереси загальним, переймаються прагненням боротися за них, відчують потребу надавати один одному допомогу в прагненні до загальної мети, підвищують взаємну вимогливість, відчують гордість за успіхи колективу, товаришів по службі. Для цього виховний процес організують таким чином, щоб розвивати у воїнів інтерес до життя колективу, почуття рівноправного члена колективу, з яким радяться, до голосу якого прислухаються. З цією метою на обговорення колективу офіцери регулярно виносять питання, що пов'язані з підвищенням якості бойової і гуманітарної підготовки, підготовкою майстрів військової справи високого класу, розвитком спортивно-масової роботи, самодіяльності, організацією дозвілля воїнів.

Позитивний вплив на формування колективу здійснює регулярне підбиття підсумків навчання, змагання воїнів, оцінка загальних результатів роботи колективу і порівняння їх з результатами роботи та успіхами інших колективів.

Досвідчені командири і офіцери виховних структур прагнуть організувати життя воїнів так, щоб вони накопичували досвід правильної поведінки у колективі, виховували у себе звичку підпорядковувати особисті інтереси інтересам колективу, суспільства. Офіцери домагаються, щоб кожен воїн виконував певну суспільну роботу, брав участь у загальних заходах, спортивних секціях, гуртках, диспутах, читацьких конференціях, функціонуванні стінного друку, відстоював честь підрозділу у спортивних змаганнях, конкурсах, олімпіадах, не відособлювався від колективу при організації культпоходів, виконанні суспільно корисних робіт (благоустрій території, приміщень, будівництво спортмайданчиків тощо).

Особливо успішно виховується колективізм, згуртованість воїнів у тих видах діяльності, які пов'язані зі спільним подоланням значних труднощів, що спонукають їх до взаємодопомоги.

У процесі виховання колективізму важливо, щоб життя воїнів, їхні інтереси не обмежувались вузько колективними інтересами. Необхідно, щоб воїни цікавилися життям, навчанням інших колективів, розглядали себе як частину загального колективу військової частини, з'єднання, а через нього - органічною частиною Збройних Сил України, всього українського народу. Справжній колективізм містить у собі і почуття бойового братерства, і повагу до всіх національностей нашої країни.

В сучасній педагогіці підкреслюється значення свідомості і активності членів колективу, суб'єкт-суб'єктний характер виховних взаємин.

4.4 Індивідуальний і диференційований підхід до воїнів

Командири та офіцери виховних структур повинні пам'ятати, що кожен воїн має свої, неповторні риси характеру, темперамент, інтереси, потреби, здібності тощо.

У той же час воїнам властиві деякі загальні риси, зумовлені їх віком, професією, досвідом роботи, освітою. Ці всі особливості проявляються у поведінці воїнів і становлять ту об'єктивну реальність, з якою повинні рахуватися командири і офіцери виховних структур. Відповідність виховних впливів індивідуальним особливостям тих, хто виховується, є одним з педагогічних законів. Цей об'єктивний закон обумовлює педагогічну вимогу до вихователів: глибоко і всебічно знати особливості воїнів і вивчати їх у процесі виховання. Для успішного здійснення індивідуального підходу офіцерові необхідно знати про кожного підлеглого:

а) загальні біографічні відомості: прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, освіту (який навчальний заклад і як закінчив), участь в суспільних організаціях (спрямованість цих організацій), сімейний стан (одружений чи неодружений, склад сім'ї, умови її життя, чим займаються батьки, ставлення до них), умови, в яких він зростав, навчався, виховувався, рід занять до військової служби, з ким підтримує зв'язок і спілкується у вільний час;

б) моральні якості воїна, рівень його свідомості, дисциплінованість, спрямованість його особистості, його ідеали, інтереси, якості воїна - чесність, правдивість, працьовитість, ставлення до служби, ступінь розвитку колективізму, почуття дружби і товариства;

в) здібності та схильності, якості уваги, пам'яті, вольові риси і темперамент, розвиток мовлення;

г) стан здоров'я, фізичний розвиток, витривалість, ступінь розвитку навичок та вмінь по самообслуговуванню, наявність гігієнічних звичок тощо;

д) успіхи воїна та недоліки його бойової і гуманітарної підготовки, ставлення до своєї військової спеціальності і до служби в цілому, характер взаємин з товаришами у колективі;

е) матеріальні та духовні потреби, якої допомоги потребує ступінь їх задоволення.

Для вивчення індивідуальних особливостей воїнів використовують цілий комплекс методів: спостереження, вивчення документів, бесіди, листування з батьками, аналіз результатів діяльності воїнів тощо. Успіх вивчення підлеглих залежить від цілеспрямованості, планового характеру і систематичності вивчення.

Деякі офіцери з виховною метою ведуть педагогічні щоденники, куди систематично заносять свої спостереження за підлеглими, враження про них, роздуми про їх виховання, аналіз результатів виховних впливів, вдалий досвід тощо.

Індивідуальний підхід до воїнів допомагає прогнозувати їх поведінку, визначати завдання для воїнів відповідно до їх можливостей, давати громадські доручення зі врахуванням схильностей і здібностей, вчасно попереджати помилки поведінки воїнів, правильно вирішувати конфлікти, поліпшувати морально-психологічні та бойові якості особового складу.

ЗАНЯТТЯ 5 Методи виховання

5.1 Метод переконання – основний метод виховання воїнів

Гуманістичне виховання воїнів, формування у них високих гуманітарних, моральних і бойових якостей досягається на основі перевіреної на практиці системи методів виховання.

Метод виховання – це сукупність засобів і прийомів спрямованого педагогічного впливу на воїнів з метою формування у них необхідних якостей для виконання військового обов'язку. Основними методами виховання воїнів є переконання, приклад, вправа, змагання, заохочення, критика і самокритика, примус.

У кожному методі виховання об'єднуються засоби та прийоми, за допомогою яких вирішуються характерні для даного методу виховні завдання. Такий засіб як слово застосовується в різних методах. У кожному з них воно виконує функцію, що є притаманною даному методу.

Кожен із методів виховання впливає на формування різних сторін особистості воїна, але, в першу чергу, впливає на розвиток певних якостей особистості. Інакше кажучи, жоден з методів не є універсальним і не вирішує всіх завдань виховання. Завдання виховання успішно вирішуються завдяки творчому застосуванню всієї системи методів виховання.

Сила армії – в свідомості та моральній стійкості її особового складу. Держава є сильною свідомістю свого народу. Розвиток свідомості воїнів як громадян країни, їх готовності, волі та професійних вмінь – основа боєздатності армії.

Висока самосвідомість, тверді переконання, свідомо дисциплінованість, чесність, правдивість, мужність моральні та бойові якості воїнів виховуються насамперед методом переконання. Переконання – головний метод виховання воїнів Збройних Сил України. Цей метод має провідну роль і домінує у вихованні.

Переконувати – означає використовувати логічне обґрунтування, дані науки, достовірні факти життя, практики, особистий досвід, домагатися того, щоб найкращі ідеї гуманістичної моралі суспільства, вимоги присяги і статутів перетворювалися в глибокі особисті переконання воїнів, ставали мотивами їх поведінки, керівництвом до дії.

Процес переконання – складний процес, і його успіх залежить від багатьох умов. Розглянемо деякі з них.

Успішно переконувати інших може той, хто сам твердо впевнений в тому, про що він говорить. Особиста переконаність – надзвичайно важлива якість вихователя.

В переконанні велику роль відіграють правдивість і щирість вихователя. Щирість – це відкритість думок і почуттів, яка є рисою характеру.

Успіх переконання досягається емоційністю мови, симпатією до офіцера, його вмінням розташувати до себе людей, домогтися необхідного

взаєморозуміння, завоювати безмежну довіру людей товариським ставленням до них. Це легше досягається, якщо вихователь прихильно ставиться до воїнів, поважає і любить їх, піклується про них.

Досвідчені офіцери при проведенні виховної роботи враховують настрій людини, аудиторії. Людина, що перебуває у стані заклопотаності, роздратування (гніву, смутку, горя), може неправильно зрозуміти або зовсім не зрозуміти того, хто веде з нею розмову. Тому перед початком бесіди таку людину слід заспокоїти, з'ясувати причину поганого настрою, а якщо потрібно, то й надати необхідну допомогу. Заплановану бесіду іноді краще перенести на зручніший час, враховуючи при цьому його психологічний стан.

Мистецтво переконання пов'язане зі вмінням вихователя враховувати особливості різних категорій військовослужбовців. До людей треба навчитися підходити терпляче і обережно, щоб уміти зрозуміти особливості, своєрідні риси психології кожного.

У практиці виховання накопичилося багато засобів і прийомів переконання. До них належать пояснення, докази, спростування, інформація, ілюстрація фактів та їх порівняння, зіставлення, узагальнення, особистий показ, опора на особистий досвід воїнів.

Переконання здійснюється насамперед шляхом пояснень. Пояснити – значить домогтися, щоб воїни глибоко усвідомили сутність певних понять, документів, явищ подій, вміли дати їм правильну оцінку, визначили своє ставлення до них.

Для того, щоб воїни зрозуміли те чи інше питання, іноді необхідно роз'яснити його кілька разів, і треба робити це терпляче. Щоб домогтися кращого сприймання матеріалу слухачами при поясненні тих чи інших положень, потрібно шукати відповідні прийоми, добирати виразні факти.

Іноді серед молодого поповнення трапляються воїни, у яких склалися помилкові, ненаукові погляди на явища природи і суспільства. Окремі воїни перебувають під впливом неправильних поглядів. У таких випадках мало просто пояснити, необхідно аргументовано спростувати їх переконання, довести правоту наукових поглядів і висновків. Ця робота дуже важка, але конче потрібна для виховання у воїнів наукового світогляду.

При доказі власних поглядів офіцера і спростуванні вже існуючих у свідомості воїна суттєву роль відіграє вміння офіцера спиратися на закони логіки.

Велику силу доказовості мають факти, приклади, їх аналіз, узагальнення. Однак факти є лише тоді гарним засобом переконання, коли вони точні, незаперечні. Не можна допускати випадкового добору фактів. Треба брати всю сукупність фактів, що відносяться до питання, яке розглядається, бо інакше неминуче виникає цілком законний сумнів. Мало того, випадкові факти можуть відіграти навіть негативну роль. Факти – доказова річ, тому їх не можна брати поза рамки цілого, уривчасто.

Для переконливості розповіді, лекції пропагандисти використовують наочні засоби та посібники: діаграми, малюнки, плакати, фотографії, діафільми, уривки з кінофільмів тощо.

Для аргументованого переконання слід також застосовувати порівняння.

У ході бесіди деякі воїни можуть не погодитися з думками офіцера, вступити в полеміку з ним. У таких випадках офіцер повинен виявляти витримку, уважність, прагнути правильно зрозуміти того, хто думає інакше, не спотворювати змісту його думок, а спокійно, терпляче і переконливо довести свою правоту. Особливо великий такт і чуйність потрібні у полеміці з воїнами, що перебувають під владою релігійних забобонів.

Форми виховної роботи мають відповідати сучасним потребам людей. Дуже важливо, щоб виховання не оминало гострих тем, щоб у дискусії офіцери не боялися так званих важких питань. Вся ідейно-виховна робота повинна вестися жваво і цікаво, без штампованих фраз і стандартного набору готових формул.

5.2 Приклад як метод виховання воїнів

Під методом *прикладу* прийнято розуміти цілеспрямований та систематичний вплив вихователів на воїнів силою особистого прикладу, а також всіма видами позитивного прикладу як зразка для наслідування, стимулу у змаганні та основи для формування високого ідеалу поведінки та життя. Виховний вплив прикладу ґрунтується на схильності людей до наслідування, на потребі вивчати й запозичувати досвід інших, на силі змагання.

Виховувати потрібно на високих зразках героїки нашого народу. В наслідуванні гідних прикладів немає нічого поганого. Наслідування й запозичення при повазі до героїв цілком виправданими. Потрібно постійно вивчати буденне життя в армії, виявляти найкращі зразки і на цих реальних конкретних прикладах та зразках з усіх ділянок життя виховувати воїнів.

Особливо велике виховне значення має особистий приклад начальників. Не випадково кажуть, що виховання – це насамперед правильна поведінка вихователів.

Особистий приклад вихователя є тією умовою, що дає йому моральне право виховувати інших. Без особистого прикладу порушується логіка виховного процесу. Поведінка вихователя має відповідати його словам і вимогам, що їх висувають до воїнів. Справи та вчинки командирів і офіцерів виховних структур обов'язково позначаються на всіх інших виховних заходах. Словам начальника підлеглі вірять, якщо вони не розходяться у нього з ділом, підкріплюються особистим прикладом.

Особистий приклад будь-якого начальника є основою його авторитету. По справах та вчинках начальника підлеглі судять про гідні риси його особистості чи недоліки. До дисциплінованих, вимогливих, вихованих,

ерудованих, уважних офіцерів воїни виявляють глибоку повагу, беззаперечно йому підкоряються, прагнуть наслідувати.

Особистий приклад офіцера – найліпший вчитель. Приклад є особливо дієвим, коли він наочний та емоційний. Під впливом середовища формуються свідомість, характер, сила волі, звички і смаки воїнів.

Особистий приклад впливає на людей в складній обстановці, в бою. Приклад командного складу та офіцерів виховних структур надихає воїнів, надає їм сміливості, рішучості, мужності, мобілізує на подолання труднощів, якими б великими вони не були. Саме тому статуети Збройних Сил зобов'язують начальників завжди і в усьому бути прикладом для підлеглих.

Особистий приклад набуває великої виховної сили, якщо він органічно випливає з внутрішніх якостей і переконань офіцера, а не проявляється від випадку до випадку, є постійним, поєднується з ідеями виховного впливу і підкріплюється розумною вимогливістю.

Важливе значення у вихованні особового складу має приклад кращих спеціалістів, майстрів військової справи, відмінників бойової та гуманітарної підготовки.

Вплив позитивного прикладу тим сильніший, чим глибше усвідомлюють воїни його суспільну цінність. Тому сила впливу прикладу значною мірою залежать від того, як цей приклад подається воїнам. Яскравий, емоційний опис прикладу викликає почуття захоплення, гордості, породжує бажання наслідувати його.

Приклад впливає тим сильніше, чим він ближчий, доступний воїнам, чим більше схожого, спільного між ними. Тому рекомендується серед однакових за змістом прикладів віддавати перевагу тим, які ближчі воїнам за родом їх служби.

Важливою умовою для наслідування є особисте ставлення воїнів до тієї особи, яка є для них прикладом. Почуття симпатії, поваги, а тим більше любові, збільшує силу наслідування.

Виховання на позитивному прикладі вимагає не простого перерахування імен та прізвищ майстрів військової справи, відмінників бойової та гуманітарної підготовки, а глибокого, всебічного розкриття їх досвіду, тих труднощів, які вони долали, яскравої характеристики моральних мотивів, що спонукали їх на патріотичні справи.

5.3 Метод вправи

Розвинути волю воїна, виховати у нього сміливість, рішучість, самовладання можна лише за умов поєднання виховної роботи з постійними морально-вольовими вправами, що пов'язані з подоланням труднощів військової служби. *Сутність методу вправи* у вихованні полягає в такій організації служби та всього життя воїнів, яка повсякденно зміцнює їх свідомість, загартовує волю, розвиває почуття, дозволяє набувати позитивного соціального досвіду, звички правильної поведінки.

Вправи у вихованні здійснюються опосередковано, через усвідомлене рішення воїнами повсякденних життєво необхідних завдань. Щоб виробити у воїна сміливість, наполегливість, ініціативу, його потрібно систематично ставити в такі умови, в яких йому треба було б виявляти ці якості. Малоініціативному воїну офіцер дає доручення і ставить навчальні завдання, виконання яких спонукає воїна проявити вправність, спритність, самостійність. Відомим є крилатий вислів «мужність народжується у боротьбі», який чітко розкриває сутність методу вправи у вихованні морально-бойових якостей. У подоланні труднощів загартовується воля, в подоланні небезпеки формується сміливість та здатність боротися з почуттям страху тощо.

Щоби подолати у воїнів почуття боязні танків, їх «обкатують» танками. На спеціальних вправах танкісти накопичують початковий досвід підводного водіння танків. В особливих навчально-тренувальних станціях, де обладнані аварійні відсіки, моряків не тільки навчають ліквідувати пробоїну, боротьбі з пожежами або з надходженням забортної води, спуску під воду, виходу з підводного човна через торпедні апарати, але й виховують у них сміливість, рішучість, звичку до дій в небезпечній обстановці. Вправи подолання труднощів повсякденної служби виробляє в особового складу емоційно-вольову стійкість, здатність не піддаватися паніці, не допускати нерішучості при раптовій появі небезпеки.

На інтенсивність формування морально-бойових якостей, сили волі, сміливості, рішучості, ініціативи, витривалості впливає рівень громадянської свідомості воїна. Чим вищий рівень свідомості, чим ясніше воїн усвідомлює мету, для здійснення якої потрібні високі морально-бойові якості, тим з більшою наполегливістю і завзятістю він буде загартовувати свою волю і характер, тим більше він буде проявляти ініціативу, творчість, адже свідомість мети породжує силу духу, стійкість, прагнення долати труднощі.

Успіх формування певних морально-бойових якостей залежить від послідовності і систематичності вправ. Послідовне ускладнення обстановки, поступово збільшені навантаження дозволяють психологічно підготувати воїнів до дії в складних умовах. Щоправда, дуже різка зміна умов може негативно вплинути на їхню психіку. Наприклад, якщо молодих матросів без попередньої підготовки в простих умовах помістити в аварійний відсік і несподівано для них вимкнути світло та подати під великим тиском воду, вони можуть розгубитися, декотрі з них стануть боятися води. Систематичність вправ (спеціальні заняття, виходи в море, стрибки з парашутом тощо) впливає на міцність і ступінь досконалості умінь та розвиток вольових якостей.

Методом вправи формуються не лише вольові та фізичні якості воїнів, але й різноманітні військово-професійні, моральні й гігієнічні звички, які є більш стійкими і накладають відбиток на розвиток характеру воїна. Накопичення позитивних звичок в поведінці воїнів і подоланні негативних - важливий шлях виховання у них дисциплінованості.

Позитивний вплив на формування позитивних навичок надає строгий статутний порядок у частинах, чіткий розпорядок дня, правильна організація бойової і гуманітарної підготовки, побуту та відпочинку воїнів. Наприклад, ретельно проведені щоденні ранкові огляди з часом розвивають у воїнів охайність, точність.

У здійсненні методу вправи велику роль відіграють однакова спрямованість, систематичність і послідовність вимог начальників усіх ступенів.

5.4 Змагання як метод виховання

Змагання є не тільки засобом підвищення ефективності діяльності, але й методом виховання воїнів, формування у них високих моральних якостей, якщо збережена його гуманітарна сутність.

Сутність змагання як методу виховання полягає в застосуванні такої системи виховних впливів на воїнів, яка розвиває у них дух товариської змагальності та здорового суперництва, рівняння на найкращих у навчанні та виконанні службових обов'язків, співпрацю, взаємодопомогу, підтягування тих, хто відстає до рівня успішних, і забезпечення на цій основі досягнення високих загальних результатів діяльності.

Змагання притаманне спільній діяльності людей, об'єднаних не тільки єдиним проектом діяльності, а й спільною громадсько-значущою метою. Важливо, щоб у ході змагання успішна людина допомагала тій, яка відстає, не принижувала її своїм успіхом, адже мета у них є спільною. Важливо уникнути мотивів конкуренції, які породжують заздрість, ворожнечу між людьми, шахрайство, егоїзм.

Змагання має формувати в людей соціально позитивні мотиви діяльності, відповідальне ставлення до праці, навчання, до виконання службових обов'язків. У ході змагання у воїнів формується почуття особистої та колективної відповідальності за якість бойової і гуманітарної підготовки.

Змагання, якщо воно правильно організоване, виховує у воїнів високу, суспільну, бойову і трудову активність, формує творче ставлення до виконання своїх повсякденних обов'язків. Позитивний ефект дає змагання і в моральному вихованні воїнів, адже формує у них почуття колективізму, товарищескості, звички до взаємодопомоги та взаємовиручки, турботливе ставлення до зброї, бойової техніки.

Щоб забезпечити високу ефективність змагання, необхідно визначити його суб'єкти (хто з ким змагається - колектив із колективом, воїн з воїном) та об'єкти змагання (за якими видами діяльності воно організовується); розробити та колективно обговорити оптимальні зобов'язання змагання; встановити об'єктивні критерії для оцінки результатів змагання; організувати систематичний контроль та оцінку результатів змагання; надавати допомогу відсталим; регулярно підбивати підсумки змагання (залежно від характеру зобов'язань та діяльності - щодня, щотижня, щомісяця, щоквартально);

визначити найбільш доцільні засоби і форми заохочення переможців змагання - підрозділів і окремих службовців.

В армії змагання організовується на основі тих самих принципів, що і змагання на цивільних підприємствах. Але в умовах Збройних Сил воно має свої особливості, позаяк життя і діяльність особового складу регламентується вимогами військової присяги, статутів, наказів та розпоряджень.

При визначенні форм змагання важливо поєднати індивідуальне змагання між воїнами зі змаганнями між військовими колективами (екіпажами, артилерійськими обслугами, підрозділами, частинами). Однією з важливих умов виховної ефективності змагання є оптимальний характер зобов'язань, які беруть на себе воїни та військові колективи. Зобов'язання мають бути конкретними, посилюючими й відповідати реальним можливостям воїнів, спонукати їх до діяльності на високому рівні напруги.

В радянський період змагання було одним з провідних методів виховання. Цей метод зберігається і в сучасних умовах, але змінюється система стимулів та внутрішня суть змагання.

Важливим показником правильної організації змагання є побудова його на нормах загальнолюдських цінностей, яке дозволяє не поступитися своєю першістю, але зберегти гарні взаємовідносини з партнером у змаганні. Це досягається створенням у колективі сприятливої морально-психологічної атмосфери, активним залученням воїнів до обговорення взятих на себе зобов'язань, важливими формами контролю, взаємоконтролю, критеріїв оцінки результатів змагання, дотриманням договорів і викликом на змагання.

Змагання організовується на основі принципів гласності ходу змагання; порівняння результатів змагання, його ділових підсумків; можливості повторення досвіду передовиків їх послідовниками; оперативного заохочення тих, хто має передовий досвід, досягнення значних результатів. Слід враховувати, що результати змагання стають предметом загального інтересу і вивчення. При оцінці підсумків важливо залучати й етичні критерії, оцінювати мотиви тих, що змагаються, ступінь розвитку взаємодопомоги, вміння передати свій досвід тим, хто відстає, рівень дисциплінованості тощо. Для підбиття підсумків змагання потрібно глибоко вивчити його хід і результати, здійснити всебічний аналіз результатів і обговорити їх з громадськістю, досягати при цьому максимуму об'єктивності. Приймаючи рішення про заохочення тих, хто досяг успіхів у змаганні, важливо педагогічно правильно поєднувати заохочення військових колективів із заохоченням окремих воїнів, моральних і матеріальних засобів заохочення. Уміння підняти в громадській думці цінність моральних засобів заохочення переможців змагання у гармонії з матеріальними є показником високої педагогічної майстерності командирів і офіцерів виховних структур.

5.5 Метод заохочення

Метод заохочення - це система засобів і прийомів морального та матеріального стимулювання (нагородження, оцінки) воїнів та військових колективів, які виявили високий рівень свідомості, ініціативи, наполегливості у виконанні військового обов'язку й досягли високих результатів у бойовій і гуманітарній підготовці, в службі та громадській роботі.

Заохочення - дуже тонкий і сильний засіб виховання. Воно піднімає воїна в його думці, розвиває почуття особистої гідності, надає віру в свої сили, піднімає бадьорість духу, допомагає згуртуванню колективу, розвитку дисциплінованості, ініціативності, сміливості, рішучості, мобілізує внутрішні сили воїнів на подолання труднощів, що трапляються в службі. Заохочення окрилює людину, колектив, що в свою чергу створює стимул для подальшого здійснення позитивних вчинків і дій. Заохочення допомагає воїнові закріпити все те гарне, що є в його характері й поведінці, та наполегливо боротися зі своїми недоліками.

Заохочувати воїнів, які відзначилися під час виконання своїх обов'язків - важлива педагогічна функція командира підрозділу. У дисциплінарному статуті існує перелік видів заохочень, що застосовуються до рядового і сержантського складу, визначені права начальників у застосуванні заохочень до підлеглих.

У застосуванні заохочень воїни дотримуються системи педагогічних вимог (правил). До них належать: педагогічна доцільність заохочень; підпорядкування заохочень вирішенню головних завдань, що стоять перед підрозділом; відповідність заохочень ступеня заслуг воїна; своєчасність заохочення; дотримання почуття міри в заохоченні; послідовність у застосуванні заохочень; розумне поєднання моральних і матеріальних видів заохочення; поєднання заохочення окремих воїнів із заохоченням колективу (відділення, екіпажу, обслуги, підрозділу); безперервне підвищення вимогливості до воїнів, яких заохочують; гласність заохочень; правильне формулювання мотивів заохочення.

Насамперед заохочення має бути педагогічно доцільним, носити виховний характер, викликати позитивні зміни в якості діяльності воїна та військового колективу. Педагогічна доцільність заохочення полягає і в тому, щоб з його допомогою скеровувати увагу, зусилля та енергію воїнів на головне в житті частини, заохочувати їх за якісні показники в бойовій і гуманітарній підготовці за зразкове бойове чергування, вартову службу, вахту.

Заохочення повинно бути заслуженим. Воно має позитивний вплив за умови, якщо воїни розуміють, що вони справді заслужили заохочення своєю старанністю і ретельністю в службі, ініціативою при виконанні наказів та розпоряджень начальників, виконанням вимог статутів. Якщо воїни заохочуються за виконання елементарних обов'язків, то у них може розвиватися неправильне ставлення до служби, навчання. Заохочення, що є незаслуженим чи легко дісталось, породжує самозаспокоєння, знижує

активність у навчанні. Тому в дисциплінарному статуті сказано, що потрібно заохочувати гідних за виявлену розумну ініціативу, за старанність і відмінні показники у службі.

Надмірно часте заохочення та захвалювання підлеглих може сформувати у них зазнайство, зухвалість, переоцінку своїх сил та здібностей. Тому, заохочуючи підлеглих, необхідно, водночас, підвищувати вимогливість до них. Тоді вони будуть відчувати, що досягнутий ними рівень не дає підстав для заспокоєння.

За кожний позитивний вчинок не обов'язково оголошувати заохочення. Іноді корисно просто вчасно схвалити дії воїна, похвалити його. Слово схвалення командира, похвала підлеглого перед строем, замітка в стінгазету, заклик іти за прикладом цього воїна надає позитивний ефект виховного впливу.

Виховна практика показує, що не слід захоплюватися яким-небудь одним видом заохочення. Чергова подяка, якщо вона винесена владою більш старшого начальника, сприймається як новий вид заохочення.

Практика показує, що значна частина молодших командирів (сержантів і старшин) не користується своїм правом заохочувати підлеглих. Вони мотивують це тим, що солдати й матроси цінують тільки заохочення, що винесені офіцерами. Тому необхідно долати ці неправильні погляди, систематично навчати сержантів і старшин розумному користуванню своїм правом заохочувати підлеглих. Тим самим підвищується виховна роль заохочень.

Не можна забувати і про такий вид заохочень, як зняття стягнень. Якщо, наприклад, воїн має стягнення, але почав виправляти свої помилки, відчуває потребу в моральній підтримці, чекає, що його старання і перші перемоги над собою оцінять належно, то дуже важливо помітити це й відзначити хоча б добрим словом, а потім і зняттям стягнення. Хороший вихователь враховує це, він уважно ставиться до підлеглих, підтримує їх прагнення до самовдосконалення.

Заохочення є цінним тоді, коли воно є своєчасним. Своєчасність заохочення приносить більше задоволення і допомагає воїнам краще усвідомити загальну значущість докладених зусиль і виконаної роботи, мобілізує їх сили на боротьбу за нові досягнення.

Важливою умовою правильного застосування заохочення є гласність, тобто залучення уваги всіх воїнів екіпажу, обслуги, відділення до діяльності їх товариша. При оголошенні заохочення важливо правильно передати суть вчинків, за які військовослужбовця заохочено, відзначити і характер виконаної роботи, а також досягнутий результат, при якому найбільш яскраво виявились риси особистості воїна, ступінь його старанності.

Оголошене заохочення обов'язково має заноситися в службову картку. Якщо така вимога порушується, то це засмучує воїнів і зменшує виховний вплив заохочення.

5.6 Критика і самокритика як метод виховання

Сутність методу критики у вихованні полягає в застосуванні системи виховних впливів на військовий колектив і особистість воїна, що виражена у формі суджень, аналізі, узагальненні та об'єктивній оцінці їх діяльності, поглядів, спрямованих на усунення допущених помилок, недоліків і негативних явищ; передбачає розвиток високого почуття відповідальності за свою поведінку, стан військової дисципліни, бойової готовності та боєздатності частини.

Особливістю критики та самокритики як методу виховання є не тільки виявлення, усунення й попередження негативних явищ та сторін у житті й діяльності колективів та окремих військовослужбовців, а й створення специфічного психологічного стану, комплексу глибоких переживань: почуття ніяковості, сорому, страху втратити поваги колективу, товаришів, начальників, втратити моральну довіру. Критику та самокритику можна назвати методом взаємного виховання, почуття відповідальності, самокритичності, скромності, принциповості.

Критика і самокритика - зброя досить гостра, сильна. Тому користуватися нею потрібно обдуманно, педагогічно грамотно. До умов, які забезпечують правильне застосування критики та самокритики, належать особливості військової організації, що не допускають критики наказів і розпоряджень командирів-єдиначальників; об'єктивність і принциповість критики, її переконливість, доброзичливість; відповідність форми критики характеру помилок і недоліків, що критикуються; дотримання почуття міри; врахування індивідуальних особливостей тих, кого критикують, ставлення їх до критики і особливостей реагування на неї. При цьому потрібно не применшувати гідності підлеглого, спиратися на позитивне в колективі і особистості, висувати конструктивні пропозиції для усунення недоліків, надавати в цьому допомогу, в жодному разі не давати негативну оцінку особистості в цілому, показувати перспективу подолання недоліків для особистості.

У сумлінному і сміливому застосуванні критики та самокритики, що спрямована на усунення негативних явищ в житті військових колективів, проявляється активна моральна позиція воїнів, їх громадянськість.

Більшість воїнів глибоко переживають помилки і дуже чутливі до критики. У процесі критики їх помилок важливо виявляти об'єктивність, доброзичливість, чуйність і такт, не перебільшувати, не допускати різкості, грубості. Важливо допомогти воїнам встановити причини допущених помилок, вказати шляхи їх усунення, посприяти у цьому. За своїм змістом критика має бути конкретною, глибокою, вимогливою, без спотворення фактів.

Як рядових воїнів, так і сержантів, старшин, прапорщиків треба вчити вмілому застосуванню критики.

У процесі виховання важливо не допускати несправедливості. Вміння офіцера захищати підлеглого від несправедливої критики позитивно впливає

на виховання воїнів, формує у них правильне ставлення до критики і реагування на неї.

Цінність самокритики визначається її щирістю, готовністю негайно приступити до усунення недоліків, виправлення помилок. Застосовуючи критику і самокритику, слід пам'ятати, що її значення полягає в суспільній значущості, в ефективності виховного впливу на воїнів [2, с. 344].

5.7 Метод примусу у вихованні воїнів

Примус як метод виховання є системою дисциплінарно-педагогічних впливів на воїнів, які недбало ставляться до виконання службових обов'язків, порушують військову дисципліну та громадський порядок, з метою спонукати їх виконувати військовий обов'язок і виправити свою поведінку.

Примус у поєднанні з розпалюванням низьких інстинктів людини є основним методом виховання в терористичних угрупованнях, але в арміях гуманістичної спрямованості миролюбних країн примус є допоміжним методом виховання воїнів. Примус застосовують до невеликої кількості воїнів, поведінка яких суперечить нормам моралі. Примус виражається в категоричній вимогливості, попередженні при застосуванні дисциплінарної відповідальності, накладенні стягнення, винесення негативної оцінки на зборах особового складу.

Примусом треба користуватися розумно, не зловживати ним. Застосовувати примус слід після того, як всі інші засоби впливу не дали бажаного результату або коли обставини вимагають негайно змінити поведінку людини, змусити її діяти відповідно до суспільних інтересів.

Дисциплінарний статут наділяє командирів правами накладати на порушників статутного порядку дисциплінарне стягнення. Уміле застосування стягнень зміцнює дисципліну і виховує воїнів.

Накладення справедливого стягнення на одного воїна попереджує порушення інших військовослужбовців. Безкарність порушників військової дисципліни веде до безвідповідальності, розбещеності у поведінці, негативно позначається на житті і боєдатності всього військового колективу. Тому дисциплінарний статут вимагає від начальників не залишати без реагування жодного вчинку, суворо ставитися до недбайливих воїнів, при цьому, однак, не варто за кожне порушення дисципліни автоматично накладати стягнення. Потрібно впливати на воїнів, використовувати індивідуальні бесіди, зауваження, попередження, критику на зборах, у матеріалах стінного друку, радіогазетах, у громадській думці колективу та інших засобах.

Отже, у разі порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир (начальник) має нагадати йому про обов'язки служби, а в разі необхідності застосувати дисциплінарне стягнення. При цьому в межах наданої йому дисциплінарної влади він може застосувати будь-яке стягнення, яке, на його думку, зробить найбільший виховний вплив на військовослужбовця, що скоїв проступок. В той же час у статуті

підкреслено, що будь-яке дисциплінарне стягнення як міра зміцнення військової дисципліни і виховання військовослужбовців має бути відповідним до тяжкості вчиненого проступку і ступеня його провини.

При визначенні виду і заходів стягнення враховуються: характер вчинку, обставини, при яких він був скоєний, попередня поведінка винуватця, а також час перебування його на службі і ступінь знання ним службових обов'язків. Тільки при врахуванні усіх цих факторів можна правильно оцінити вчинок і визначити найдоцільнішу міру стягнення. За однакове порушення дисципліни одному воїнові досить зробити зауваження, іншого необхідно серйозно попередити, а на третього накладити стягнення.

Дуже важливо знати, як винуватці самі ставляться до свого вчинку, як реагують на стягнення, адже не дарма кажуть, що визнання помилки - половина шляху до її виправлення. Спонукаючи воїна виправити свою поведінку може лише такий засіб, який змусить винуватого усвідомити, що він вчинив погано і треба поводитись інакше. До накладення стягнення необхідно в особистій бесіді з воїном встановити причини проступку, ступінь усвідомлення ним своєї провини. Щоб воїн її відчував, бесіді слід надати серйозного, ділового тону, не применшувати проступку іронією, жартами, формальним ставленням.

Стягнення впливає, якщо воїн розуміє його справедливність. Несправедливе стягнення ображає воїна, підриває авторитет офіцера, який наклав стягнення, і негативно впливає на зміцнення дисципліни. Щоб не помилитися і не допустити несправедливості, не рекомендується накладати стягнення у стані роздратування. В стані роздратування зменшується чутливість до заходу та прийнятого рішення і воно, як правило, є неправильним. Коли командир заспокоїться, то він зазвичай шкодує, що поквапився накладити стягнення, але в такому випадку виправити помилку значно важче. Отже, при накладенні стягнення або при нагадуванні обов'язків підлеглого начальник не повинен допускати поспішності у визначенні видів і заходів стягнення, не принижувати особистої гідності підлеглого, не допускати брутальності.

Шкідливо часто застосовувати стягнення. Якщо людину постійно карають, то вона звикає до стягнень, починає ставитися до них байдуже. Негативно позначається на вихованні воїнів масове застосування стягнень. Це зменшує у воїнів чутливість до стягнення. Тоді в них складається враження, що без проступків та стягнень прослужити неможливо, породжує байдужість до служби, порушуються правильні відносини як між начальниками й підлеглими, так і між окремими членами колективу. Масове застосування стягнень може призвести до кругової поруки. З цієї ж причини дисциплінарний статут забороняє накладати стягнення на весь особовий склад підрозділів. Покарання не повинні бути звичними у колективі, а лише прикрим виключенням, на яке весь колектив має звернути увагу, - попереджував А. С. Макаренко (цитуються за О. В. Барабанщиковим).

Воно застосовується в тих випадках, коли інші заходи виявилися не дієвими.

Неефективним є також таке стягнення, яке створює безперспективність служби, породжує відчуття безвихідності. Подібна ситуація ускладнює процес виправлення, посилює конфлікт, а іноді служить приводом для здійснення нових проступків. Отже, методика застосування дисциплінарних заходів має будуватися так, щоб винуваті бачили перспективу для виправлення і можливість спокутування своєї провини.

Стягнення має слабкий вплив на воїнів тоді, коли воно накладається формально. Наприклад, при оголошенні стягнення сержант дає зрозуміти воїну, що робить *це* на вимогу старшого начальника, а особисто він проступок не засуджує. Якщо з такими явищами не вести боротьби, то значна частина дисциплінарних заходів не приносить необхідного результату. Важливе значення має своєчасність стягнення. Запізнене стягнення втрачає свою гостроту, а іноді й зовсім не досягає мети.

Накладені стягнення повинні бути приведені в дію, інакше вони перетворюються на умовність, і тоді до них починають байдуже ставитися.

Дисциплінарний статут вимагає оголошувати стягнення особисто або перед строем. Це необхідно для того, щоб винуватці пережили провину, відчули незручність перед товаришами. Цим також попереджаються інші воїни підрозділу, що має велике виховне значення. Після покарання підлеглого не можна забувати про нього. Необхідно постійно працювати з ним, вчасно помічати і всіляко підтримувати будь-яке прагнення до виправлення. Якщо воїн усвідомив проступок і прагне виправитися, то не варто нагадувати йому про проступки, адже це вбиває бажання до виправлення. З метою виправлення важливо підкреслити хороше в людині, підбадьорити її. Якщо воїн, що має стягнення, відзначився, слід його заохотити зняттям стягнення.

Зі сказаного випливає, що метод примусу, застосування стягнень вимагають від офіцерів-вихователів відповідальності, чуйності, уваги, педагогічного такту, врахування індивідуальних особливостей підлеглих.

Між усіма методами виховання існує взаємний зв'язок. Успіх у виховній роботі досягається не захопленням яким-небудь одним методом, прийомом, а творчим застосуванням усіх методів, прийомів, засобів, форм виховання в їх логічному взаємозв'язку.

Прикметною рисою кожного з методів виховання воїнів є їх гуманістична спрямованість. Методи гуманістичного виховання забезпечують високий розвиток розумових здібностей воїнів, глибоке розуміння ними шляхів розвитку держави, цілей і завдань Збройних Сил країни, величезного суспільно корисного значення військової служби, що спрямована на самовідданий захист Батьківщини, виконання миротворчих функцій в системі міжнародної взаємодії. Методи виховання воїнів ґрунтуються на гуманізмі, глибокій повазі особистої гідності воїнів і їх громадянських прав.

Контрольні питання

1. Завдяки якій праці порівняльна педагогіка почала свій розвиток як педагогічна наука?
2. Хто з відомих педагогів-новаторів запропонував методику викладу матеріалу за допомогою блоків інформації та системи опорних конспектів?
3. Які професійні риси викладача найбільше засвідчують його придатність до педагогічної діяльності?
4. Які чинники зумовили становлення педагогічної діяльності як професійної?
5. Яка головна мета педагогічної діяльності?
6. Назвіть головні ознаки професійної педагогічної діяльності.
7. Хто може назвати себе педагогічним працівником?
8. Який з параметрів педагогічного спілкування визначає якість подання навчального матеріалу?
9. Якою можна визнати роль викладача у навчально-виховному процесі з позицій сучасної філософії освіти?
10. Яке з наведених визначень відповідає терміну “педагогічне новаторство”?
11. Що належить до загальнопедагогічних умінь?
12. Від чого залежить ефективність педагогічного процесу?
13. Які вміння має виробити викладач у процесі оволодіння педагогічною технікою?
14. Які педагогічні вміння є характерними для педагога-майстра у розв’язанні педагогічних задач?
15. Що найповніше розкриває зміст поняття “педагогічна техніка”?
16. Яку функцію виконує педагогіка вищої школи при теоретичному вивченні, описі, аналізі педагогічних явищ і процесів причинно-наслідкових зв’язків?
17. Який вид заняття більш за все сприяє вільному виявленню особистих думок з того чи іншого питання?
18. Що називають принципами навчання?
19. У чому полягає взаємозв’язок науковості і доступності навчання?
20. У чому полягає різниця між дидактичним принципом і дидактичним правилом?
21. Що належить до компонентів педагогічної техніки?
22. Що належить до компонентів педагогічної діяльності?
23. Яку функцію виконує педагогіка вищої школи при розробці нових технологій та втілення результатів досліджень?
24. Що є показником ефективності і якості педагогічного процесу?
25. Що має на меті суб’єкт-суб’єктна взаємодія?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Військова психологія і педагогіка / Л. А. Снігур, О. А. Хижняк, Е. І. Сарафанюк та ін. Луцьк: Твердиня, 2010. 576с.
2. Барабанщиков А. В. Основы военной педагогики высшей военной школы. Москва : Воениздат, 1981.
3. Барабанщиков А. В., Муцынов С. С. Педагогическая культура. Москва : Воениздат, 1985. –96 с.
4. Варій М. Й., Коваль М. С. Військова психологія і педагогіка. Львів : Сполом, 2003. 624 с.
5. Одайник В. Психологія політики / под общ. ред. В Зеленского. СПб : Ювента, 1996. 383с.
6. Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості. Одеса: СВД Черкасов, 2004. 321с .
7. Темко Г. Д., Томчук М. І. Військове виховання на Україні: історія розвитку та сучасні проблеми: монографія. Київ : Варта, 1996.
8. Ягупов В. В. Військова психологія. Київ : ВК ТОВ «ТАНДЕМ», 2004. 656с.
9. Барабанщиков А. В., Феденко Н. Ф. Основы военной психологии и педагогики. Москва : Воениздат, 1981. 368 с.
10. Пометун О. І. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання. Київ : А. С. К., 2004. 192 с.
11. Ушинський К. Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2004. 576с.
12. Концепція виховної роботи в Збройних Силах та в інших військових формуваннях України. – Указ Президента України від 04.09.1998р. №981/98.
13. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Київ : Школяр, 1999. 385 с.
14. Хоткевич Г. Два гетьмани. Київ : Дніпро, 1991. 99 с.
15. Макаренко А. С. Педагогическая поэма: роман. / сост. М. П. Павлова Москва : Московський рабочий, 1989. 638 с.
16. Платонов К. К. Проблемы личностей. Москва : Наука, 1972. 312с.
17. Ильин Е. П. Мотивации и мотивы. СПб.: Питер, 2000. 512с.
18. Ягупов В. В. Морально-психологічне забезпечення : курс лекцій. Київ : Київський університет, 2002. 349с.
19. Дубровский И. В. Формирование личности старшеклассника. Москва : Педагогика, 1989. 365с.
20. Кузь В. Г. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 116с.
21. Ващенко Г. Виховний ідеал. 3-тє вид. Полтава: Полтавський, 1994. 192 с.
22. Суворов А. В. Наука побеждать. Пермь : Кн.. изд-во, 1980. 84с.
23. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків у 3-х томах. Т.1. Київ : Наук. Думка, 1990. 577с.

24. Психология и педагогіка : учебное пособие для вузов / сост. и отв. ред. А. А. Радуги; науч. ред. Е. А. Кротов. Москва : Центр, 1999. 256 с.
25. Лішавський В. Г., Власко М. П. Технології начання: традиційні чи інноваційні? // Наука і оборона. 2008. С. 39-42.
26. Блінов О. А. Прогнозування психогенних втрат // Зб. Наук. Праць Київського військового гуманітарного інституту. 1998. №1. С. 3-14.
27. Рибалка В. В. Психологічна структура особистості // Психологія / за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2001. С. 116-121.

Навчальне електронне видання

ГЛУШКОВ Андрій Володимирович

ПЕДАГОГІКА

(в тому числі військове навчання та виховання)

Конспект лекцій

Видавець і виготовлювач
Одеський державний екологічний університет
вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016
тел./факс: (0482) 32-67-35
E-mail: info@odeku.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5242 від 08.11.2016